

КА СИГУРНОМ И ПОДСТИЦАЈНОМ ШКОЛСКОМ ОКРУЖЕЊУ

ВОДИЧ ЗА ШКОЛЕ

КА СИГУРНОМ И ПОДСТИЦАЈНОМ ШКОЛСКОМ ОКРУЖЕЊУ

ВОДИЧ ЗА ШКОЛЕ

2020.

КА СИГУРНОМ И ПОДСТИЦАЈНОМ ШКОЛСКОМ ОКРУЖЕЊУ

ВОДИЧ ЗА ШКОЛЕ

Издавач

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Водич приредиле

Јелена Врањешевећ, Борислава Максимовић, Биљана Лајовић,
Јасмина Николић, Марина Бунчић, Гордана Чукурановић, Мирјана Тркуља,
Смиљана Грујић, Невенка Крагуљац, Весна Радуловић, Златица Јовић,
Тим УНИЦЕФ-а и ЦИП — Центра за интерактивну педагогију

Лектура

Лидија Ценић

Дизајн

Растко Тохољ

ISBN 978-86-7452-075-8

Београд, 2020.

Активности се спроводе у оквиру заједничког пројекта *Инџејрисани одговор на насиље над женама и девојчицама у Србији II*, који реализују UNICEF, UN Women, UNFPA и UNDP, у партнерству са Владом Републике Србије, на челу са Координационим телом за родну равноправност. Интегрисани одговор на насиље над женама и девојчицама у Србији усмерен је на развој друштвеног и институционалног окружења, које ће допринети нултој толеранцији и искорењивању насиља над женама у Србији. Заједничким деловањем агенција Уједињених нација и Владиних тела доприноси се решавању проблема насиља у породици и партнерским односима, унапређује подршка женама, девојчицама и њиховим породицама и ствара окружење које не толерише насиље.

Пројекат се спроводи уз подршку Владе Шведске.

САДРЖАЈ

Куда и како нас води овај водич	5
Ка заједници која учи	7
1. ПОДСЕТНИК ЗА ШКОЛУ	11
1.1. Како промовишемо друштвене норме кроз законска решења	11
1.2. Институционални капацитети и процедуре за заштиту деце од насиља на нивоу школе	14
1.3. Како да спречимо непожељно понашање — превентивне активности	16
1.4. Шта ако се ипак догоди насиље — интервентне активности	19
1.5. Од анализе стања до вредновања	26
Прилози	31
2. УЛОГА НАСТАВНИКА	41
2.1. Превенција из угла наставника	43
2.2. Ефикасне стратегије у раду са ученицима	46
2.3. Емоционално подржавајуће окружење у учионици	53
2.4. Стратегије у раду са ученицима који показују проблеме у понашању	56
2.5. Развијање социјалних и емоционалних вештина код ученика	60
2.6. Интервенција из угла наставника	64
Прилози	78
3. ЗАЈЕДНО СА ДЕЦОМ	85
3.1. Шта све треба узети у обзир	85
3.2. Вршњачко насиље (<i>bullying</i>)	86
3.3. Спречавање вршњачког насиља	91
3.4. Вршњачка подршка	92
3.5. Шта можете још — добре праксе из програма „Школа без насиља“	93

4. ЗАЈЕДНО СА РОДИТЕЉИМА	95
4.1. Значај сарадње с породицом	95
4.2. Принципи и савети за добру сарадњу школе с родитељима	97
4.3. Изазови у сарадњи с родитељима	99
Прилози	103
Од прве школе без насиља до данас — нови и стари изазови	106

Куда и како нас води овај водич

Поштоване колегинице и колеге,

Ово је Водич ка заједничкој визији свих школа у Србији: развијамо се као заједница у којој се свако добро осећа, учење се одвија у пријатној и подстицајној средини пуној радости и задовољства, поштујемо се и уважавамо, показујемо да можемо лепше и успешније.

Многе школе су и досад показале да се безбедна и подстицајна средина за развој и учење може успешно развијати кроз ангажовање свих запослених, доследност у поштовању правила и норми понашања, бригу и посвећеност сваком детету, и пре свега, добру сарадњу унутар школе, али и с локалном заједницом. То потврђују и искуства и добре праксе на међународном нивоу.

Глобални извештај УНЕСКО-а из 2017. о насиљу у школама¹ наводи да свеобухватан приступ спречавању и реаговању на насиље у школама даје добре резултате, а као кључне области препознате су :

- ▶ јако лидерство у образовном систему;
- ▶ безбедно и инклузивно образовно окружење;
- ▶ развој знања, ставова и вештина;
- ▶ делотворна партнерства;
- ▶ спровођење механизма пријављивања насиља и обезбеђивања подршке и услуга;
- ▶ прикупљање података о насиљу у школама и коришћење података за унапређивање јавних политика и праксе.

Такође се наводи да су посебно делотворне интервенције које се фокусирају на:

- ▶ трансформацију културе школе (етос);
- ▶ заузимање јасног става против насиља;
- ▶ подршку наставницима да користе алтернативне начине дисциплиновања ученика и управљања одељењем.

Водич сажима искуства запослених из школа, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, УНИЦЕФ-а, цивилног сектора, у настојању да свака школа у њему пронађе оно што јој је још потребно да би достигла жељено стање у заштити од насиља.

Истовремено представља и интегрисање знања, искуства и ресурса насталих кроз реализацију, праћење и евалуацију програма „Школа без насиља“.

1 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>

Водич је ситуациони, контекстуални, али и индивидуализовани ресурс у којем ћете наћи:

- ▶ предлог стратегија и техника за унапређивање компетенција наставника и школе као институције за организовано учење, неговање здравих односа, прихватљиве комуникације, партиципације и партнерства с родитељима и локалном заједницом;
- ▶ могућност да проверите шта је у складу са законом, шта можемо да урадимо заједно са децом, родитељима и колегама;
- ▶ смернице ка приручницима, стручним прилозима и материјалима за рад наставника и одељењских старешина са ученицима, вршњачким тимовима, родитељима;
- ▶ одговоре на питања или инспирацију за акцију;
- ▶ али и шта још треба да учимо...

У овом водичу истицање важних упутстава симболима помоћи ће његово ефикасно и функционално коришћење:

Важно

Додатне информације

Предлози и препоруке

Искуства из праксе

Питања за размишљање

Ка заједници која учи

Проф. др Јелена Врањешевећ

Допуните следеће реченице

- ▶ Уколико дете не зна да чита, ми га _____
- ▶ Уколико дете не зна да плива, ми га _____
- ▶ Уколико дете не зна да множи, ми га _____
- ▶ Уколико дете не зна да вози бицикл, ми га _____
- ▶ Уколико дете не зна како да се понаша, ми га _____²

Ако сте прве четири реченице допунили са „научимо“, а последњу са „казнимо“, одговорили сте управо онако како на ово питање одговара већина одраслих, било да је реч о родитељима, васпитачима, учитељима, наставницима или било којим другим стручњацима који су у посредном или непосредном контакту са децом. Питање које треба да поставимо себи јесте због чега не осуђујемо децу која нису овладала неким академским знањима и вештинама већ их учимо тим вештинама, а осуђујемо и кажњавамо дете које није усвојило неке животне вештине? Где се те животне вештине уче? Где дете може да научи да води дијалог са другима, да се договара и преговара, да води рачуна о својим потребама и о потребама других особа, да сарађује са другима? Где учи како да конструктивно излази на крај са фрустрацијама, осећањем беса, туге, страха или немоћи? Где учи да разуме друге, да с њима саосећа и да о њима брине? Где се учи одговорност и самосталност? Где деца науче да поштују и уважавају друге? Где науче да су разлике богатство, а не претња и опасност? Где стекну самопоуздање и свест о томе да је њихово мишљење вредно и важно и да су компетентни да учествују у одлучивању о стварима које их се тичу?

Да ли је школа само место на којем се подстиче интелектуални развој деце и стичу академска знања и вештине или простор у којем се вежбају и уче и вештине за „живот“ и односе са другим људима?

Свако дете има право на квалитетно образовање којим се подстиче развој потенцијала детета до њихових крајњих могућности, уважава и промовише његово/њено достојанство и креирају услови за оптималан развој.³

² Tom Herner (NASDE President) Counterpoint 1998, p. 2.

³ Закон о основама система образовања и васпитања, Члан 8, тачка 15.

Ми желимо да деца из школе изађу са знањем и вештинама из разних научних области, али и са осећајем за праведност, емпатијом за осећања и положај других, бригом о сопственом и општем интересу, одговорношћу, аутономијом и самопоуздањем.

„Развој идентитета представља суштину развоја. Ако желимо да припремимо децу/младе за 21. век, треба нам филозофија образовања у којој су развој идентитета и интерперсоналних односа најважнији циљ” (Vanderbroek, 1999, 117).⁴

Да би школа могла да изађе у сусрет овим сложеним захтевима, она мора да се трансформише у **заједницу која учи**, односно заједницу која „стално и континуирано повећава своје капацитете како би остваривала исходе које жели... у којој се нови и креативни обрасци мишљења и понашања негују и подстичу, и у којој њени чланови стално уче како да уче једни од других” (Senge, 1994:11).

Заједница која учи подразумева:

- ▶ **Заједничку визију /моралну сврху** (Fullan, 1999) коју деле сви чланови заједнице и која представља сржне вредности које их повезују и које се налазе у основи свих норми, односа и пракси у оквиру заједнице. Када је реч о стварању *сиуурној, безбедној и подстицајној окружења* у којем ће *свако дете имати једнаке могућности* за учење и развој компетенција које су важне за одрастање и живот у демократском, грађанском друштву (уважавање других, сарадња, проактивност, одговорност и сл.), заједничка визија подразумева:
 - ▶ *Ћирсиуј усмерен на ѡрава детејѡ* — све одлуке и поступци који се тичу деце руководе се основним принципима Конвенције о правима детета и њеним члановима.
 - ▶ *уважавање различитости* и промоцију *равнојравности* и *ѡраведности* у школи. У окружењу које *уважава различитости*: а) свако дете има осећај да припада групи, б) свако дете има осећај да се његова личност уважава и в) деца уче једна од других с радошћу⁵. *Равнојравности* значи да сва деца треба да имају *једнака ѡрава и могућности*: право на доступност образовања и право на квалитетно образовање које ће допринети развоју способности и талената до њихових крајњих могућности. *Праведности* значи равноправност у смислу *исхода*, тј. пружање прилике свој деци да се развију до њихових крајњих могућности. Праведност не треба мешати с једнаким третманом, пошто праведност управо значи да се подршка деци разликује у односу на њихове стартне позиције, ресурсе које имају и/или развојне компетенције. Праведност значи не само прилагођавање подршке потребама детета већ и уклањање баријера у окружењу како би дете било у потпуности укључено и имало могућност да развија своје потенцијале.

4 Vanderbroeck, M. (1999): *The view of the Yeti: Bringing up children in the spirit of self-awareness and kindredship*. Hague: Bernard van Leer Foundation.

5 Derman-Sparks, L. (2004): Early Childhood Anti-Bias Education in the USA. In: Van Keulen, A. (Ed.): *Young Children aren't Biased, Are They? How to handle diversity in early childhood education and school*. Amsterdam: B.V. Uitgeverij.

- ▶ *Ѐаррнерски однос с рородицом* у циљу остваривања најбољег интереса детета.
- ▶ **Осећај поверења и узајамног поштовања** — у заједници која учи чланови осећају узајамну повезаност, имају поверење једни у друге и поштују знања и искуства свих чланова заједнице.
- ▶ **Поделу одговорности за развој и учење унутар заједнице** — уместо хијерархијског, у заједници која учи негује се кооперативни модел моћи, у којем сваки члан преузима одговорност за учење и развој и у којем се одлуке доносе преговарањем и договарањем (не наметањем).
- ▶ **Отворену и флексибилну средину у којој се одлуке доносе заједнички** — у заједници која учи сви чланови имају доживљај моћи и аутономије, као и осећај припадности школи и процесу учења у школи (Mitchell and Sackney, 2000: 93). Доживљај моћи и аутономије произлази из могућности да изразе своју перспективу и да та перспектива буде саслушана, уважена и узета у обзир приликом доношења одлука. Ово је нарочито важно када је реч о деци, будући да су она (традиционално) мање видљива и да често немају прилику да буду саслушана и уважена. Консултовање деце представља увод у учешће деце у доношењу одлука које их се тичу. Оно помаже одраслима да се децентрирају и да разумеју дечију перспективу и оно што је рима важно, да стекну увид у проблеме с којима се деца суочавају и да буду сигурни да ће донети одлуку која је заиста у најбољем интересу детета. Консултовање деце представља прекид уобичајене праксе неслушања, дискриминације деце и (зло)употребе моћи одраслих. Тиме што консултују децу, одрасли поручују да их уважавају, да рихово мишљење узимају озбиљно у разматрање и да се рихово мишљење поштује. Партиципација има и развојни значај: деца развијају многе компетенције кроз консултативни процес. Истраживања показују да овај начин учешћа деце утиче на развој просоцијалног понашања и низа компетенција које су важне за одрастање у демократским друштвима (Woodhead, 1998). Деца уче да јасно изражавају своја искуства и да слушају искуства других; уче да функционишу у групи, да се договарају и преговарају са другима, да трагају за конструктивним решењима проблема; уче да критички мисле, да буду самостална и одговорна, као и да уважавају друге (пошто су и сама уважена).

У том смислу овај приручник представља почетак приче о изградњи заједнице која учи, у којој се негују вредности на којима почива сигурно и подстицајно окружење за развој и учење, у којој се дечја перспектива уважава и деца опажају као активни учесници у сопственом развоју, а родитељи и локална заједница као драгоцени савезници и подршка.

Подсетник за школу

1.1. Како промовишемо друштвене норме кроз законска решења

У последње две деценије, а посебно од почетка реализације програма „Школа без насиља”, Министарство просвете, науке и технолошког развоја (у даљем тексту МПНТР) у сарадњи са УНИЦЕФ-ом и другим релевантним институцијама, међународним организацијама и организацијама цивилног друштва радило је на увођењу системских решења кроз законе и правилнике којима је област заштите од насиља детаљно уређена. Из закона су проистекли правилници, и они су основа за рад школа у овој области:

Правилник о протоколу поступања у одговору на насиље, злостављање и занемаривање⁶ прописује поступање у установи као одговор на насиље, злостављање и занемаривање; даје приказ облика и нивоа насиља и злостављања које препознајемо у систему образовања и васпитања; усмерава на права, обавезе и одговорности свих у установи, како у оквиру превенције тако и у оквиру интервенције. Протокол даје и смернице за креирање Програма заштите, кључне елементе за рад Тима за заштиту, списак документације коју установа треба да води, како да извештава, као и одговоре на друга питања од значаја за поступање у овој области.

Правилник можете наћи на следећем линку:

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/46/7/reg>

⁶ „Службени гласник РС” бр. 46/2019, објављен 26.6.2019., ступио на снагу од 4.7.2019.

Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања⁷ прописује: шта је дискриминација и дискриминаторно понашање у образовању и васпитању; приказује различите облике дискриминације и њихове манифестације који се јављају у образовно-васпитном систему када је реч о непосредној и посредној дискриминацији. У Правилнику се могу наћи и посебне мере које се не сматрају дискриминацијом и наглашава обавеза свих учесника у образовном и васпитном процесу да поштују забрану дискриминације.

Правилник можете наћи на следећем линку:

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2016/22/1/reg>

Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности прописује: поступање установе када се посумња или утврди дискриминаторно понашање, матрицу за процену нивоа дискриминације; начине спровођења превентивних и интервентних активности, обавезе и одговорности свих; права, обавезе и одговорности лица у превенцији дискриминације, документацију коју установа треба да има, како анализира и извештава; како се спречава сегрегација и које су мере у процесу десегрегације. Њиме се уређује и поступање установе када се посумња или утврди вређање угледа, части или достојанства личности у установи, начини на које се спроводе превентивне и интервентне активности, услови и начини за поступање у установи.

Правилник можете наћи на следећем линку:

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/65/2/reg>

Правилник о обављању друштвено-корисног, односно хуманитарног рада⁸ прописује активности које се одређују за неприхватљива, ризична понашања ученика: посебно лакшу повреду обавеза ученика, затим за тежу повреду обавеза, као и за повреду забране, а све то са циљем да се конструктивно утиче на позитивну промену понашања ученика. Наведено је и колико траје свака од прописаних активности, како се примењује, евидентира и прате ефекти и ко се о томе извештава. Њиме је дата могућност установи да прошири листу активности кроз доношење акта установе.

Правилник можете наћи на следећем линку:

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/68/2/reg>

7 „Службени гласник РС”, бр. 22/16, ступио је на снагу 12.3.2016.

8 „Службени гласник РС”, бр. 68/2018, од 7.9.2018., а ступио је на снагу 15.9.2018.

У протекле две деценије:

- ▶ Ојачани су капацитети МПНТР и школа у овој области, уведени су саветници — спољни сарадници за превенцију насиља, као и друге мере и механизми;
- ▶ Реализовани су бројни пројекти и програми за подстицање демократске климе у школама, толеранције, уважавања, решавања конфликта мирним путем, развијања интеркултуралних компетенција и слично.
- ▶ Увођењем самовредновања и спољашњег вредновања квалитета рада установа кроз област Етос, али и све друге области квалитета, у фокус се стављају међуљудски односи и атмосфера у школи, поштовање норми понашања свих школских актера, учешће родитеља у животу и раду школе, успостављање система мера заштите од насиља и развијање негативаног става према насиљу.
- ▶ Кроз нове програме наставе и учења усмерене ка циљевима и исходима, промовише се развијање компетенција за одговорно учешће у демократском друштву, солидарност, разумевање и конструктивна сарадња са другима, позитивне вредности, толеранција и уважавање различитости...

Дакле, имамо добре превентивне програме, инструктивна законска решења, подстицајан контекст за развој компетенција ученика и наставника, развијен систем вредновања и самовредновања у области заштите од насиља, али и даље се догађају немиле сцене у нашим школама које нас уплаше, растуже и покрену целокупну јавност на запитаност **јесмо ли могли још нешто да урадимо?**

Смањење насиља је процес који захтева активно учешће свих, сарадњу са другим системима, организацијама цивилног друштва, међународним организацијама, медијима. Суштинска промена која треба да се оствари јесте промена система вредности, како у самој школи тако и у читавој заједници. Да би се остварио овај циљ, важно је да знамо да је неопходна упорност, доследност, креативност, стрпљење; да је нужно да учествују и сарађују и у ченици, и родитељи, и сви запослени у школи; да се развијају партнерство и узајамно разумевање и подршка.

Кроз Водич се предлажу решења која су у функцији развијања вештина препознавања насиља, процедура у реаговању и креирања атмосфере и односа који воде позитивним стиливима понашања и осећају задовољства што припадамо нашој школској заједници.

Запослени у школи, као професионалци, треба да развијају компетенције које се одnose на подршку развоју личности ученика, сарадњу с родитељима, локалном заједницом, другим системима, да усавршавају методе учења и поучавања како би наставу учинили квалитетнијом, занимљивијом, подстицајнијом за развој ученика, а својим знањима, вештинама и ставовима помогли да школа буде боље место за све.

1.2. Институционални капацитети и процедуре за заштиту деце од насиља на нивоу школе

Да би школа могла ефикасно да поступа, да планира и спроводи разноврсне активности у области заштите од насиља⁹, неопходно је да поштује законске обавезе и процедуре, што подразумева следеће:

1. **Формира Тим** за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања. Тим планира превентивне активности и укључује се када постоји сумња или се догоди насиље другог и трећег нивоа, као и када дође до дискриминаторног понашања. Родитељи су значајни чланови тима, посебно у превентивним активностима. Важно је да ученици, родитељи и сви запослени буду информисани ко су чланови тима — на видним местима у установи треба да се постави листа с њиховим именима (у холу школе на огласној табли, на сваком спрату, испред фискултурне сале и/или свлачионица...).
2. **Сачини Програм заштите** који је саставни део годишњег плана рада установе и који треба да буде конкретан, јасан, са дефинисаним улогама, одговорностима и задужењима (ко, када и како поступа, шта ради). Неопходно је да буде заснован на актуелној анализи стања, капацитета и ресурса. Школа програмом треба да предвиди превентивне мере којима се гради и развија атмосфера сарадње, конструктивног решавања конфликта, нулте толеранције на насиље, уважавања, разумевања, подршке, прихватања — позитивног система вредности, као и интервентне активности.
3. **Води евиденцију и документацију** о случајевима насиља, прати и анализира стање у школи, припрема извештаје који су основа за даље планирање и ефикасније деловање. Систематично се бележе састанци тима, редовно евидентирају случајеви насиља, злостављања и занемаривања другог и трећег нивоа, редовно прати остваривање конкретних планова заштите /подршке. Документацију у вези с тим ситуацијама води и чува психолог или педагог (изузетно неки други члан тима кога одреди директор). Прати се остваривање плана заштите, ефекти, одступања, допуне. Ситуације насиља првог нивоа евидентира одељењски старешина.
4. **Информише надлежну школску управу о ситуацијама трећег нивоа насиља** одмах, а најкасније у року од 24 сата, са основним подацима којима до тог момента располаже. Писани извештај школској управи шаље се у најкраћем року, чим се прикупе комплетне информације. Када се пријављује трећи ниво насиља потребно је навести основне податке:

⁹ Полазишта овог водича били су материјали и други производи настали кроз реализацију, праћење и евалуацију програма „Школа без насиља“, те се стога посебно не истичу поступци и процедуре у обезбеђивању недискриминаторне средине у школама. Ипак, при читању овог водича неопходно је имати на уму да „Насилно понашање није у сваком случају дискриминаторно, али свако дискриминаторно јесте насилно“ (Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности, „Службени гласник РС“, број 65 од 24. августа 2018), те да у корену многих насилних облика понашања могу бити дискриминаторни ставови.

- ▶ назив установе,
 - ▶ место и адреса,
 - ▶ име и презиме директора,
 - ▶ број контакт-телефона,
 - ▶ коју врсту насиља пријављују,
 - ▶ ко су учесници,
 - ▶ кратак опис ситуације са основним подацима које установа има у моменту пријављивања
 - ▶ који су основни кораци који су предузети (наводи се сажето оно што је важно)
- 5. Сачињава извештај** који је саставни део годишњег извештаја о раду школе. Извештај треба да буде обухватан, да садржи битне, кључне податке који дају јасну слику стања о заштити од насиља током школске године на коју се односи (без навођења личних података). Извештај треба да садржи критички осврт на предузете активности, мере и поступања, препознате изазове, али и предлоге за унапређивање и научене лекције. Капацитети актера који спроводе програм превенције и реаговања треба да буду посебно анализирани и вредновани. Препоруке из извештаја основа су за израду програма за заштиту за наредну годину.
- 6. Унапређује компетенције наставника за рад у овој области.** С обзиром на специфичност рада на заштити од насиља, начине реаговања, као и осмишљавање и спровођење одговарајућих превентивних активности, неопходно је да се развијају компетенције у области ненасилног решавања конфликта, активног слушања, медијације, емпатије, уважавања различитости, едуковања и информисања родитеља, унапређивања партнерства породице и школе у превенцији и реаговању на насиље итд. На годишњем нивоу у оквиру плана стручног усавршавања, како на нивоу установе тако и у оквиру личног плана професионалног развоја, треба да се сачини анализа компетенција сваког запосленог и да се стручно усавршавање, и интерно и екстерно, планира у складу са анализом, потребама и капацитетима.

Увек, без одлагања и изузетка, сви у школи реагују на насиље. Уколико је потребно, тражи се медицинска помоћ и укључивање чланова спољашње заштитне мреже (надлежни центар за социјални рад, полиција и други). У ситуацијама насилног понашања деце/ученика **родитељи/законски заступници¹⁰ морају одмах и обавезно да буду информисани.**

10 Напомена: У даљем тексту где год се помињу родитељи мисли се и на законске заступнике.

1.3. Како да спречимо непожељно понашање – превентивне активности

Поновићемо, не без разлога, да би се изградило безбедно и подстицајно окружење за ученике, њихове родитеље и све запослене, школа треба систематски да планира, прати и ради на унапређивању школске културе у смеру међусобног уважавања, прихватања различитости, конструктивне сарадње између свих актера, кратко речено — да спроводи превентивне активности које доприносе пожељним облицима понашања.

Кључни принципи превенције базирани су на подизању капацитета свих актера у вези с концептом насиља, његовим појавним облицима, разумевањем значаја и изграђивањем партнерства школе и породице, школе и локалне заједнице, мрежа подршке, одговорног односа свих запослених у достизању нулте толеранције на насиље у школи.

Превентивне активности планирају се програмом заштите школе и запослени (одељењске старешине, стручни сарадници, директор школе, тим за заштиту, наставничко веће, стручна већа) реализују их кроз наставне и ваннаставне активности (часове одељењског старешине, ученички парламент, кроз секције, спортске активности, школске пројекте, различите културне догађаје и манифестације у локалној заједници).

Најбољи ефекти постижу се када у планирању и реализацији програма заштите учествују **ученици**. Предуслов за то је да се у школи створи клима поверења у којој ученици могу отворено и искрено да говоре о разним аспектима безбедности, а њихови предлози уважавају се и уграђују у програм заштите. У том смислу пожељно је користити могућности за дискусију кроз одељењске заједнице, ученички парламент, вршњачки тим, али и прикупљати и промовисати индивидуалне ученичке предлоге.

Родитеље такође треба подстицати да се укључе у креирање програма заштите, било индивидуално или кроз законом прописана тела, Савет родитеља и Општински савет родитеља, или бројна локална и национална удружења и организације. Будући да имају различита искуства и образовање, родитељи могу бити богат извор идеја, иницијатива, акција, дакле, значајан ресурс у стварању безбедне, недискриминаторне и подстицајне школске климе.

Препорука је да школа осмисли начине за широко укључивање родитеља у ову тему, да осмисли канале комуникације у контексту ресурса и других капацитета које поседује. Само уколико доживе да безбедност њихове деце зависи и од њиховог односа према школи као заједничкој одговорности, покренуће се и учествовати као партнери.

Активности планиране програмом треба да буду разноврсне, примерене узрасту, интересовањима и потребама деце, да буду у складу с карактеристикама саме школе и ресурсима који су на располагању. **Посебну пажњу треба посветити информисању!**

У ходницима многих школа видљиви су посебно израђени постери са приказом програма превентивних активности и реаговања на насиље. Креирају их ученици, истовремено учећи што је добар метод за остваривање циљева превенције.

Прави ефекти постижу се уколико превентивне активности прожимају све облике и садржаје рада, активности и акције у школи и ако су укључени сви релевантни сарадници и партнери: ученици, родитељи, сви запослени у школи, представници локалне самоуправе и локалне заједнице.

- ▶ И техничко особље школе често има важну улогу у превенцији непожељних форми понашања ученика јер међу првима могу да уоче и пријаве наставницима потенцијалне ризичне ситуације, па је важно да се промовише и подржава и њихова улога.
- ▶ Школа је често партнер у пројектима локалне самоуправе и локалне заједнице: установа културе, здравља, социјалне заштите, спортских друштава, хуманитарних организација, локалних клубова, медија, тако да су то ситуације које треба користити за међусобно повезивање, формално и неформално умрежавање, грађење безбедне и подстицајне заједнице за све.

У школи је потребно да се негују толеранција на различитости, сарадња, тимски рад, разумевање и уважавање. И код ученика и код запослених треба да се развијају и унапређују компетенције (знања, вештине и ставови) које су неопходне за развијање позитивне атмосфере и креирање безбедне, недискриминаторне, подстицајне атмосфере за све. Прилике за то могу бити:

- ▶ спровођење истраживања у школи о ситуацијама насиља, презентовање резултата ученицима, запосленима и родитељима и заједничко предлагање мера за смањивање насилних облика понашања,
- ▶ обуке за ненасилно решавање конфликта и препознавање ризика од насиља кроз школску медијацију,
- ▶ организовање вршњачких едукација (на пример, старији ученици говоре млађима о опасностима које „вребају“ на интернету, уз подршку и заједничку припрему наставника и стручних сарадника),
- ▶ прихватање и подстицање иницијативе ученика за организовање активности које доприносе позитивној атмосфери (прославе рођендана, тематски сусрети, музички догађаји...),

- ▶ заједничко дефинисање и доношење одељењских и школских правила, што омогућава поделу одговорности и поштовање свих, промоција одељењских правила и разговор о вредностима које она подржавају,
- ▶ организовање активности којима се унапређује школско окружење (заједничко уређивање школског простора, прављење „зида“ позитивних порука),
- ▶ истицање/похваљивање позитивних понашања (помоћ у учењу, добар пример другарства, најбоље организована акција, конструктивно реаговање ученика када је њихов друг/другарица доживео насиље и друго),
- ▶ организовање трибина, разговора, сусрета на различите теме које могу да допринесу смањивању насилног понашања као што су: васпитни стилови, рано уочавања/препознавање насилног понашања,
- ▶ организовање смотри из различитих области, уз укључивање што већег броја ученика, које промовишу тимски приступ, добру атмосферу, позитивне гестове,
- ▶ укључивање ученика који имају проблеме у понашању у одговарајуће активности с циљем развијања одговорности за сопствено понашање (помоћ наставницима физичког васпитања приликом суђења на утакмицама млађих ученика; помоћ у организацији спортских и других догађаја, приредби, акција и друго),
- ▶ заједничко гледање едукативних филмова, забавних програма, спортских догађаја и разговор о њима,
- ▶ организација радионица усмерених на развој социо-емоционалних вештина,
- ▶ укључивање ученика, запослених и родитеља у процес вредновања ефеката превентивних активности,
- ▶ развијање система информисања у школи: панои, сајт школе са садржајима о облицима и нивоима насиља, процедурама, улогама и обавезама, као и важним информацијама (бројеви различитих СОС телефона за помоћ и подршку; мејл адресе и телефони надлежног центра за социјални рад, полиције, дома здравља).

- ▶ делимично организовано и сугерисано провођење одмора у циљу смањења непожељног понашања и напуштања школског дворишта (игре у школском дворишту за време великог одмора, нпр. шах с великим фигурама, стони тенис и сл.),
- ▶ снимање спотова/клипова са позитивним порукама,
- ▶ организовање квизова на тему родно заснованог насиља или конкурса на којима ће ученици кроз стрип, цртеж, плакат или фотографије промовисати идеју ненасиља у школском окружењу,
- ▶ организовање трибине или дебате о фер навијању...

Потребно је да се превентивне активности **прате и вреднују** како би се проценило да ли и какве ефекте имају, као и да се усклађују са резултатима вредновања.

Детаљнији увид о прописаним мерама превенције, плану заштите, тиму за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања и другим важним питањима можете наћи у Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање:

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/46/7/reg>

1.4. Шта ако се ипак догоди насиље — интервентне активности

Које се врсте насиља јављају у школама? Како треба реаговати на њих?

Физичко насиље је понашање које може да доведе до потенцијалног или стварног телесног повређивања, као и физичко кажњавање ученика од запослених и других одраслих особа.

Психичко насиље је понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства.

Социјално насиље и злостављање је понашање којим се ученик искључује из групе вршњака и различитих облика социјалних активности, одваја од других, не прихвата по основу различитости, ускраћују му се информације, изољује се од заједнице, ускраћује му се задовољавање социјалних потреба.

Дигитално насиље и злостављање је злоупотреба информационих технологија која за последицу може имати повреду друге личности и угрожавање достојанства и остварује се слањем порука електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, укључивањем у форуме, социјалне мреже путем веб-сајта, четовањем...

Сексуално насиље и злостављање је понашање којим се дете сексуално узнемирава, наводи или приморава на учешће у сексуалним активностима које не жели, не схвата или за које није развојно дорасло, или се користи за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.

Родно засновано насиље односи се на облике насиља у којима су фактор ризика пол, род или сексуална оријентација. Родне улоге често ненамерно продукују родну неједнакост која је уграђена у уверења, породични и правни систем и може бити основа за насиље мушкараца над женама.

Насилни екстремизам је промовисање, заговарање, подржавање, припремање и учествовање у идеолошки мотивисаном насиљу за остваривање друштвених, економских, верских, политичких и других циљева.

Трговина људима је врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање лица путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја, или давања и примања новца, или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем у циљу експлоатације.

Експлоатација је рад који није у најбољем интересу детета и ученика, а у корист је другог лица, установе или организације, и може да доведе до угрожавања здравља детета, економске зависности, ускраћивања многих права (нпр. ускраћивање права на образовање и слободу избора).

Стереотипи и предрасуде према појединцима и групама које се разликују по неком личном својству од припадника већинске групе могу прерасти у **дискриминаторне ставове**. Они се испољавају стављањем у неповољан положај појединаца и група које се разликују од већине или путем тешких облика дискриминације — виктимизацијом, сегрегацијом, говором мржње, физичким насиљем изазваним мржњом према појединцима или групама због њихових личних својстава.

Најчешћи дискриминаторни ставови су:

- ▶ Расизам — уверење и понашање лица или групе лица засновано на ставу да неке расе имају супериорне карактеристике у односу на друге;
- ▶ Сексизам — уверење и понашање засновано на ставу да је мушки пол супериоран у односу на женски;
- ▶ Хомофобија и трансфобија — подразумева страх, мржњу и нетолеранцију према ЛГБТИ лицима и према сваком понашању које је изван оквира родних улога;
- ▶ Ксенофобија — подразумева интензивно и ирационално исказивање мржње према странцима;
- ▶ Исламофобија — подразумева мржњу, нетрпељивост и предрасуде према исламу и муслиманима;
- ▶ Антисемитизам — подразумева мржњу, нетрпељивост и предрасуде према Јеврејима као религијској групи или нацији;
- ▶ Аблеизам — подразумева негативне предрасуде у односу на лица са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Разврставање насиља, злостављања и занемаривања по нивоима

Када су у насилно понашање/ситуацију насиља укључени ученици, односно деца, тада се процењује ниво насиља како би се осигурало одговарајуће реаговање, односно интервенција.

Насиље је разврстано у **три нивоа: први, други и трећи**, с обзиром на интензитет/тежину, сложеност, учесталост, учеснике, последице (Прилог 1.1)

Разврставању насиља не може да се приђе механички, формално, само по шаблону јер исти облици насиља, злостављања и занемаривања могу да се појаве на више нивоа, у зависности од различитих карактеристика. Потребно је да постоји интересубјективна сагласност тима или других особа које процењују ниво насиља, што подразумева разговор и аргументовање у оквиру школе, не доводећи актере насиља у неповољнији положај.

Критеријуми за процену нивоа насиља, злостављања и занемаривања

Интервентне активности спроводе се када се догоди или догађа било која наведена врста и ниво насиља како би се:

- ▶ насиље зауставило,
- ▶ осигурала безбедност ученика,

- ▶ смањио ризик од понављања,
- ▶ ублажиле последице, и
- ▶ пратили ефекти предузетих мера.

Поступање, односно интервенисање треба да буде у складу с прописима и уједначено (тачније речено: што уједначеније) у свим ситуацијама насиља истог нивоа (истих или веома сличних карактеристика) и у свим установама.

Тиме се осигурава да се:

- ▶ интервенише на економичан и што ефикаснији начин — кад је реч о првом нивоу реагује наставник, односно одељењски старешина, а код сложенијих облика укључује се тим, а зависно од потребе и друге институције;
- ▶ осигура праведност — иста права и обавезе за све појединце;
- ▶ омогући уједначено поступање и праћење стања у свим школама у Србији.

Школа и сваки појединачни наставник, односно запослени дужан је да интервенише увек када постоји сумња или сазнање да ученик или група ученика трпе насиље.

Кораци у интервенцији

- 1 Утврђивање или провера сумње (прикупљање информација — не истрага)
- 2 Прекид/заустављање насиља и смиривање учесника
- 3 Информисање родитеља
- 4 Консултације у школи
- 5 Мере и активности у складу са процењеним нивоом насиља, а у складу са прописима
- 6 Праћење ефеката предузетих мера и активности

Кораци у интервенцији детаљно су објашњени у Правилнику о протоколу поступања установе у одговору на насиље.

Кораци у поступању прате одређени редослед поступања по приоритету и увек треба имати на уму да је најбитнија безбедност деце. Интервенише се увек када постоји сумња или сазнање да се насиље дешава, да се догодило или да ће се догодити. Сумња се проверава, прикупљају се информације, утврђују чињенице. Када имамо тачну информацију или смо сами сведоци насиља, приоритет у поступању је **ДА СЕ НАСИЉЕ ПРЕКИНЕ БЕЗ ОДЛАГАЊА** и да се, уколико је неко повређен, он збрине. То је обавеза свакога, поготово онога ко је најближи насилној ситуацији. Потребно је да се учесници смире док не будемо сигурни да не постоји ризик да ће се сукоб наставити. Свакако треба затражити помоћ других кад год процените да је потребна.

Некад је ситуација сложена, па је неопходно кораке спроводити синхронизовано, што подразумева договарање, међусобно информисање, јединствене поруке у односу према различитим циљним групама. На пример: након заустављања туче неколико ученика у школском дворишту, једна особа прати понашање ученика, друга информише родитеље, трећа обавља консултације у школи и обавештава одељењског старешину и директора.

Сваки запослени мора да се укључи, да се у школи поделе задаци, да свако поступа максимално одговорно и у складу с прописаним процедурама јер се тако обезбеђује ефикасно поступање и смањују последице насилног понашања.

Важно је да се у школи осигура информисање о догађањима — да одељењски старешина има правремену и тачну информацију шта се дешава у одељењу, да догађај буде забележен и да се у вези с њим води одговарајућа документација.

Интервенција с обзиром на ниво насиља

<p>први ниво насиља</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ наставник/одељењски старешина реагује ▶ спроводе активности са одељењском заједницом, групом деце/ученика и индивидуално ▶ обавезно је укључивање родитеља
<p>други ниво насиља</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ активности из првог нивоа, и ▶ обавезно укључивање тима за заштиту — ангажована је унутрашња заштитна мрежа
<p>трећи ниво насиља</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ активности из претходних нивоа, и ▶ укључивање надлежних органа, организација и служби (центар за социјални рад, здравствена служба, полиција и друге организације и службе) — ангажована је спољашња заштитна мрежа

Када је у питању **први ниво** насиља, наставник, односно одељењски старешина реагује самостално и појачава васпитни рад и обавезно сарађује с родитељима.

Важно је да родитељи (како детета које трпи насиље тако и онога које се насилно понаша) правовремено буду информисани о догађањима у школи не само од свог детета, евентуално од друге деце, већ од самих наставника/одељењског старешине како би се развијала њихова што ефикаснија сарадња у најбољем интересу детета. Наставник /одељењски старешина процењује на који начин треба да ради индивидуално с појединим ученицима, а шта и како са одељењем или групом. Свакако треба да има могућност да се консултује с колегама у школи, са стручним сарадницима, нарочито уколико има било какву дилему, недоумицу, нејасноћу.

Када насиље има карактеристике **другог нивоа**, који је сложенији и тежи од првог, осим свега што ради сам наставник/одељењски старешина, обавезно се укључује тим за заштиту да би се заједнички, уз размену мишљења, искустава, компетенција, планирао и спровео одговарајући **појачан васпитни рад** који би био делотворан и имао позитиван утицај на промену понашања ученика. Укључивање тима и запослених у школи представља **унутрашњу заштитну мрежу**.

Код **трећег нивоа** насиља, осим активности које се спроводе и када је реч о прва два нивоа, укључују се и различите службе и организације ван школе — то је **спољашња заштитна мрежа**, која сарађује са школом и родитељима. Уколико је ученик повређен или је потребна друга специјализована медицинска помоћ, обавезно је да школа затражи помоћ од дома здравља, хитне помоћи или дежурне болнице.

У неким ситуацијама (на пример, заказана туча ученика) неопходно је да се позове полиција, у чијој ингеренцији је да интервенише. Када тим за заштиту процени да је неопходно укључивање надлежног из службе социјалног старања, директор се обраћа надлежном центру за социјални рад.

Школа организује **васпитни рад који је у интензитету примерен потребама**, а планира и активности заједно са другим службама и органима који су укључени.

У оквиру мера и активности које се предузимају за други и трећи ниво насиља школа прави **оперативни план заштите (план заштите) за све ученике који су на било који начин били укључени у ситауцију насиља** (оне који трпе насиље, оне који се насилно понашају, као и оне који су посматрачи /сведоци/, „ћутљива већина“) јер свако од њих на различите начине доживљава и трпи последице и потребна му је помоћ, подршка, заштита.

Оперативни план заштите треба да буде конкретан, јасан, са прецизираним улогама и одговорностима, усмерен на промену понашања. С планом заштите треба да буду упознати сви на које се план односи.

Кад је реч о процедурама, важно је да се нагласи следеће: када се догоди насиље трећег нивоа, обавеза је школе, односно директора да покрене **васпитно-дисциплински поступак и изрекне меру у складу са законом**. Овај поступак покреће се и у ситуацијама када се након насилног понашања организује и остварује појачан васпитни рад, али се процени да није делотворан.

Упоредо са изрицањем васпитне, односно васпитно-дисциплинске мере, школа одређује ученику и обавезу **обављања друштвено-корисног, односно хуманитарног рада**, који се одвија у просторијама школе или ван њих, под надзором наставника, односно стручног сарадника, и о томе одмах обавештава родитеља. Друштвено-користан, односно хуманитарни рад школа одређује у складу с тежином учињене повреде. При томе се води рачуна о психофизичкој и здравственој способности, узрасту и достојанству ученика.

На овај начин у школе се уводи **ресторативна дисциплина** и развија друштвено одговорно понашање ученика који су прекршили правила понашања, али и свих осталих. Тиме се код ученика развија свест о:

- ▶ неопходности надокнаде, односно уклањања или умањивања учињене штете, односно последица,
- ▶ последицама сопственог и понашања других, и
- ▶ сопственој и одговорности других.

За промену система вредности, развијање хуманих вредности, саосећања и међусобног разумевања, позитивне климе у одељењу и школи, важно је да се предузму активности у циљу унапређивања односа укључених страна, смањи могућност понављана неприхватљивог понашања и продубљивања сукоба, непожељно понашање промени у пожељно, а неодговорно у одговорно. То је изузетно тежак задатак и за његово остваривање наставник, стручни сарадник, директор примењују саветодавни рад, технику вођеног дијалога, школску и вршњачку медијацију и друге технике за које су на квалитетан начин обучени и компетентни.

Које од ослонаца у развијању политике безбедности школе развија ваш колектив: нулта толеранција на појаве насиља, доследност у спровођењу програма заштите, развијање социјално-емоционалних вештина, неговање демократске културе школе, унапређивање етоса?

1.5. Од анализе стања до вредновања

Прикупљање података

Процес планирања започиње прикупљањем података, односно истраживањем ради анализе и снимања стања у школи поводом теме којом се бавимо. Кроз процес самовредновања школа се бави свеобухватном анализом стања, поредећи постојећу праксу с прописаним стандардима квалитета рада установе.

За заштиту од насиља посебно је важно објективно и отворено анализирати област квалитета ЕТОС и с тим у вези област квалитета ПОДРШКА УЧЕНИЦИМА. Уколико одговорно приступимо питањима о међуљудским односима у школи, поштовању норми понашања, примени санкција за испољено насилно или дискриминаторно понашање, примени мера превенције и конструктивног решавања конфликта, развијању социјалних вештина ученика, као и питању функционисања система заштите и слично, тада показујемо да не желимо да се негативне појаве прикривају, негирају и притом континуирано нарастају већ желимо и да их решавамо!

Размислите колико сте ви лично објективни у процени етоса ваше школе. Јесте ли склони перцепцији само позитивних или само негативних страна међуљудских односа? Поразговарајте о томе с колегама и размените мишљење. Покушајте да при процени узмете у разматрање што више аспеката понашања и деловања.

Анализа педагошке документације и евиденције драгоцен је за процену безбедности школе. Из извештаја се може сазнати када се најчешће догађа насилно понашање током дана, током школске године (крај школске године, на пример), где се најчешће догађа, ко су актери догађаја, какве су мере предузете. Тим за заштиту припрема анализу података и извештај презентује стручним органима установе.

Уколико смо у школи имали случајеве насиља и интервенисали, то је прилика за учење. Изузетно је важно да се вратимо на **анализу случаја** и дођемо до широког дијапазона информација, разјашњења и разумевања контекста, узрока који су у основи одређеног понашања и процене шта смо добро урадили и како бисмо могли да будемо још ефикаснији у сличној ситуацији.

Видети више о методи студије случаја и њеним добитима за педагошку праксу *Квалификативна студија случаја у педагошким истраживањима: сазнајне моћности и ограничења*, Славица Шевкушић, на линку:

<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0579-6431/2008/0579-643108022395.pdf>

За прикупљање мишљења о безбедности у школи, у **Прилогу 1.2** и **1.3** понуђена су два упитника: за ученике и за наставнике, који су делимично измењени и допуњени у односу на оне који су коришћени у истраживању током реализације пројекта „Школа без насиља“. Школски тим ће донети одлуку о узорку, броју и врсти питања, избору најрелевантнијих и питањима која су непотребна у односу на специфичности школе. У зависности од процене, упитник се може прилагодити или изградити нови и за директора, стручне сараднике и остало особље школе.

Мишљење/подаци
ученика (упитник)

Мишљење/подаци
наставника (упитник)

Мишљење/подаци
других актера

С обзиром на то да свако ко је укључен у живот школе може да допринесе **снимању стања** у вези с њеном безбедношћу, потребно их је све укључити у процес прикупљања података:

- ▶ Получасовни разговор с наставним, ваннаставним особљем или родитељима, кроз унапред припремљена и прилагођена питања, може бити ефикасна техника.
- ▶ Може се применити и **SWOT анализа**, која за врло кратко време даје слику о унутрашњим снагама и слабостима и спољашњим шансама и претњама у вези са безбедношћу у конкретној школи.
- ▶ Слична је и **рефлексија сопствене праксе**: наставници могу да поделе са колегама своје искуство реаговања у ситуацији насиља и добију мишљење других колега о ваљаности примене поступака и донетих решења. Овакве врсте размене треба планирати и организовати као кратке, фокусиране састанке поводом значајнијих нарушавања безбедности у школи.
- ▶ Корисно је применити и неку технику којом учесници могу **анонимно** да искажу своје мишљење и искуство.

Наравно, није довољно само да применимо одређене технике и прикупимо податке. На основу најједноставнијих статистичких анализа резултата на упитнику, података добијених кроз разговор с техничким особљем или родитељима, сликом на основу **SWOT анализе** и записа о анализи случаја, потребно је урадити **кратак извештај о стању безбедности у школи**, који ће бити ослонац за следеће кораке у планирању.

Планирање програма заштите

У прописаним стандардима који се користе у самовредновању и спољашњем вредновању квалитета рада установе потребно је обратити пажњу на **Област квалитета 1: програмирање, планирање и извештавање**, с нагласком на томе да се програмирање рада заснива на аналитичко-истраживачким подацима и проценама квалитета рада установе. С тим у вези неопходно је да:

- ▶ планирање васпитног рада са ученицима буде засновано на аналитичко-истраживачким подацима, специфичним потребама ученика и условима непосредног окружења,
- ▶ програм и план заштите од насиља буде релевантан одговор на спроведену анализу стања,
- ▶ циљеви и задаци који се односе на превентивне и интервентне мере буду дефинисани кроз програм, а њихова операционализација кроз план заштите (активности, носиоци активности и временска динамика реализације). Избор могућих садржаја дат је у поглављима која се односе на рад са децом и родитељима.

Реализација програма заштите

У оквиру вредновање квалитета рада школе у области квалитета Етос, вреднује се и оствареност стандарда 5.3: *У школи функционише систем заштите од насиља*. Тим за самовредновање установе, директор школе и сви запослени треба јасно да покажу негативан став према насиљу и организују активности за запослене у школи, ученике и родитеље, које су директно усмерене на превенцију насиља. Мрежа за решавање проблема насиља треба да буде функционална у складу с Протоколом о заштити деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама. Школа организује посебне активности подршке и васпитни рад са СВИМ ученицима који су учествовали у ситуацијама насиља (који испољавају насилно понашање, трпе или су сведоци).

Праћење и вредновање

Потреба да континуирано унапређујемо квалитет школске заједнице подржана је процесом самовредновања и спољашњег вредновања квалитета рада установа. Школски тимови (за самовредновање, за превенцију насиља и други релевантни тимови за етос школе) имају обавезу да прикупе податке, ураде периодичне анализе и извештаје, дискутују и на основу тога раде на побољшању предложених мера. Улога директора кључна је у обезбеђивању учешћа свих актера у развијању објективне слике о напредовању у свим областима квалитета и даљем развоју ка дефинисаној визији школе.

Праћење појава које угрожавају безбедност у установи обавеза је свих, а посебно тима за заштиту. Појаве се евидентирају уз поштовање прописаних ограничења у вези с јавношћу података. Периодично током школске године појаве насиља могу се анализирати, сумирати и представити као извештај на школским органима. Уколико је потребно, програм заштите може се изменити и допунити током школске године.

На годишњем нивоу обавеза је установе да изради извештај са проценом успешности у остваривању планираних активности. Уколико се обезбеди континуирани систем праћења реализације програма заштите (и превенције и интервенције), установа ће имати довољно података и за квалитетну и свеобухватну процену квалитета у овој области.

Поред процене безбедности као процеса, запосленима у школи се препоручује и вредновање појединих реализованих, односно предузетих активности у оквиру превентивних и интервентних поступака. Процену треба да даје што већи број учесника свих циљних група (неопходан је релевантан узорак) које су учествовале у реализацији активности.

Препорука је да инструменти који се користе за прикупљање података о процени буду једноставни за коришћење, да не изискују много времена и труда за испитанике и да питања буду што релевантнија у односу на предмет вредновања.

Најједноставнији инструменти у погледу употребе, а и уједно и довољно ефикасни у погледу прикупљања најопштијих података вредновања, јесу различите форме „излазних карата“. На пример, ученици могу процењивати реализовано предавање с темом о превенцији насиља тако што ће приликом изласка из учионице анонимно, на постеру залепити стикер са исписаним мишљењем или на постер ставити свој знак којим дају оцену о корисности самог предавања, колико новог су научили, колико им је предавање било занимљиво, који су им коментари уз процену... На основу сагледавања мишљења учесника, могу се благовремено реаговати и евентуално модификовати следеће активности.

Колико је био реалан и функционалан школски план и програм заштите у целини може се проценити и на врло једноставан и ефикасан начин. На почетку и на крају школске године ученици се могу замолити да одговоре на три питања:

1. На скали од 1 до 10 заокружи колико се осећаш безбедно у школи.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
2. Образложи одговор под бројем један.
3. Твој предлог за унапређивање безбедности у школи:

На основу снимања стања и процене квалитета реализованих активности отвара се нови циклус планирања за наредну школску годину. Само радећи пажљиво сваки корак, установа обезбеђује подстицајну и безбедну средину за децу и запослене, а тиме и високу оцену квалитета рада током спољашњег вредновања.

Прилог 1.1

Ниво насиља	Физичко насиље	Психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље	Дигитално насиље
Први ниво Активности предузима одељењски старешина заједно са одељењском заједницом и родитељима	ударање чврга, гурање, штипање, гребање, гађање, чупање, уједање, сапљитање, шутирање, прљање, уништавање ствари	омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетирање, имитирање, „прозивање“	добацивање, подсмевање, искључивање из групе или заједничких активности, фаворизовање на основу различитости, ширење гласина	добацивање, псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетирање, сексуално недвосмислена гестикулација	узнемиравајуће позивање, слање узнемирајућих порука СМС-ом, ММС-ом
Други ниво Активности предузима одељењски старешина, у сарадњи са стручном службом, тимом и родитељима	шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке“, затварање, плување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за уши и косу	уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, манипулисање	сплеткарење, ускраћивање пажње од групе (игнорисање), неукључивање, неприхватање, манипулисање, искоришћавање	сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење	оглашавање, снимање и слање видео-записа, злоупотреба блогова, форума и четовања, снимање камером појединача против њихове воље, снимање камером, дистрибуирање снимака и слика
Трећи ниво Активности предузима директор у сарадњи са стручном службом, тимом, родитељима и надлежним службама	туча, давање, бацање, проузроковање опекотина и других повреда, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем	застрашивање, уцењивање уз озбиљну претњу, изнуђивање новца или ствари, ограничавање кретања, навођење на коришћење наркотичких средстава и психоактивних супстанци, укључивање у деструктивне групе и организације	претње, изолација, малтретирање групе према појединцу или групи, организовање затворених група (кланова) које има за последицу повређивање других	завођење од ученика и одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест	снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија

Прилог 1.2. Упитник за наставнике

Поштована колегинице, поштовани колега,

Овај упитник односи се на проблеме насилног понашања у нашој школи. Подаци које ћемо прикупити уз помоћ овог и других упитника послужиће пре свега самој школи да поузданије сагледа ситуацију у вези с насилним понашањем различитих учесника школског живота и да предузме релевантне и конкретне мере за превенцију и сузбијање таквог понашања.

Под насиљем подразумевамо свако намерно понашање како би се другоме нанео бол, штета и понижење. Дакле, дечији несташлуци, пријатељска задиркивања и препирке, случајно, ненамерно наношење штете и случајно повређивање не спадају у понашање које квалификујемо као насилно.

Молимо вас да својим запажањима, знањем и искуством сви заједно градимо школско окружење без насиља, а први корак у томе је да будемо свесни колико, како се насиље догађа, како да га пратимо и изаберемо најефикасније стратегије и мере за стварање безбедне школске средине.

Није потребно да напишете своје име на упитнику.

Молимо вас да на питања одговорите пажљиво и искрено.

Унапред хвала на сарадњи!

1. У коликој је мери насилно понашање ученика проблем наше школе?

- У школи немамо тај проблем
- У школи повремено имамо проблеме са насилним понашањем ученика
- Често имамо проблеме с насилним понашањем ученика
- Веома често имамо проблема са насилним понашањем понашањем ученика

2. Ставите знак X поред облика насилног понашања који, по вашем мишљењу, одражавају степен присуства појединих облика насиља у нашој школи.

	Нема таквог понашања у нашој школи	Ретко се дешава	Често се дешава	Има много таквих случајева
Исмевање, вређање, називање погрдним именима				
Ударање, шутирање				
Ширење лажи и гласина о неком ученику, одвраћање осталих од дружења с њим				
Отимање новца и ствари				

Уништавање имовине другог ученика
Претње ученицима, застрашивања ученика
Дигитално насиље
Присиљавање другог ученика да чини оно што не жели
Сексуално узнемиравање и сексуална насртљивост
Уништавање школске имовине
Туче између група ученика
Туче са ученицима из других школа
Вербална агресивност ученика према наставнику (псовање, вређање итд.)
Физичка агресивност ученика према наставнику
Претње наставницима од ученика
Неки други облици насиља (дописати)

3. Јесте ли приметили да ученици наше школе у зграду или двориште доносе школе ножеве, оружје, ланце и сличне предмете који се могу користити у тучи?

- Није се десило ниједном
- Десило се једном или двапут
- Дешавало се више пута
- Догађа се свакодневно

4. Који облик вршњачког насиља представља највећи проблем у нашој школи?

Наведите и образложите зашто је то највећи проблем.

5. По вашем мишљењу, зашто су нека деца чешће него друга изложена насиљу?

6. Како најчешће реагујете када вам се ученици обрате за помоћ у вези са заштитом од насиља? (Одаберите највише три одговора.)

- a) То ми се није десило
- b) Не придајем томе велики значај јер су свађе уобичајене међу децом
- c) Упутим ученике да то реше сами
- d) Позовем оба ученика, објасним им зашто то није примерено понашање и захтевам да се помире
- e) Позовем оба ученика и покушам да установим ко је крив, па казним кривца
- f) Разговарам са ученицима на одељењском састанку о таквом понашању и тражим сарадњу ученика
- g) Позовем родитеље оба ученика и тражим да то они реше са својом децом
- h) Разговарам посебно са сваким учеником и родитељем
- i) Нешто друго (наведите шта)

7. Како процењујете своју личну оспособљеност за решавање проблема у вези с насилним понашањем ученика? Одговорите тако што ћете на скали од један до 10 заокружити одговарајући број, при чему један значи нимало, а 10 у потпуности :

- a) Умем да приметим и препознам насилно понашање код мојих ученика
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
- b) Знам како се треба понашати у ситуацијама када се ученик насилно понаша према мени.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
- c) Знам како се треба понашати у ситуацијама када се ученик насилно понаша према другом ученику.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
- d) Мере које предузимам у ситуацијама када се ученик насилно понаша доводе до успеха.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
- e) Упознат сам са законском регулативом у вези са безбедношћу у школи.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
- f) Упознат сам с феноменом насиља у популацији ученика с којима радим.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

8. Био сам у ситуацији да примењујем процедуре у вези са интервенцијом на насиље

1. Да 2. Не

9. Како ученици наше школе најчешће реагују када су сведоци неке насилне сцене? Заокружите:

- a) Приклањају се особи која се насилно понаша
- b) Пасивно посматрају
- c) Покушавају да помогну особи која је изложена насиљу
- d) Обраћају се одраслима за помоћ

10. Како се најчешће понашају родитељи чија су деца изложена насиљу?

11. Како се најчешће понашају родитељи деце која врше насиље?

12. Да ли сте се ви лично у последње две године осетили угроженим због претње неког ученика? Ако јесте, колико често се то догађало?

- a) никада се нисам осећао угрожено
- b) да, једанпут од једног ученика
- c) да, више пута од једног ученика
- d) да, више пута од више ученика

13. Да ли је увођење видео-надзора утицало на смањење насилног понашања деце у нашој школи?

- a) Нисам приметити промене
- b) Има побољшања
- c) Веома је видљиво побољшање

14. Како процењујете могућности школе да утиче на стварање безбедне атмосфере?

- a) Школа је немоћна да смањи насиље
- b) Мало тога се може учинити да се смањи насиље
- c) Школа може много да допринесе смањивању насиља и безбедној атмосфери

15. Молимо вас, допишите још нешто што сматрате да треба да знамо у вези с насилним понашањем у нашој школи?

Хвала на сарадњи!

Прилог 1.3. Упитник за ученике

У овом упитнику одговараћеш на питања која се тичу школског живота. Важно је да се што тачније присетиш догађаја о којима те питамо и да искрено одговориш на сва питања. Не треба да уписујеш своје име.

Разред: _____

Пол: _____

Упиши знак X у квадратић испред понуђеног одговора који најбоље изражава твоје мишљење:

1. Колико волиш да идеш у школу?

- веома волим да идем у школу
- углавном волим да идем у школу
- углавном не волим да идем у школу
- уопште не волим да идем у школу

2. Колико се ученици у твом одељењу међусобно слажу?

- подељени смо у мање групе које се међусобно свађају
- нисмо сложни, али се не свађамо
- углавном смо сложни
- веома смо сложни

3. Колико добрих другова (добрих другарица) имаш у одељењу?

- ниједног доброг друга (ниједну добру другарицу)
- имам једног доброг друга (једну добру другарицу)
- имам два-три добра друга (добре другарице)
- имам четири или више добрих другова (добрих другарица)

Сада следе питања у вези с појавама негативног и насилног понашања у школи. Када кажемо **насиље**, мислимо на све случајеве када се некеме **намерно**, поступцима или речима наноси **бол или понижење**. Насиљем не сматрамо пријатељска задиркивања и препирке нити случајно, ненамерно наношење штете и повређивање.

4. Покушај да се сетиш да ли си током читавог досадашњег школовања (од првог разреда до данас) бар некада био изложен насилном понашању вршњака на начин који смо описали?

- ниједном
- јесам једном или двапут
- јесам више пута
- то ми се често дешавало

5. А сада се присети шта ти се дешавало у последњих годину дана. Покушај да се сетиш да ли си бар некада био изложен насиљу вршњака на начин који смо описали.

- ниједном
- јесам једном или двапут
- јесам више пута
- то ми се често дешавало

Навешћемо разне облике насилног понашања, а ти треба да означиш да ли ти се нешто од тога десило у последњих годину дана. У неким питањима наводимо два или три облика насилног понашања. На пример, питамо те да ли те је неко називао погрдним именима, исмевао или вређао. Твој задатак је да одредиш колико пута ти се тако нешто десило, без обзира на то да ли си доживео један, два или сва три наведена облика насилног понашања. Тако поступи и у другим сличним питањима.

Јеси ли у последњих 12 месеци био у некој од следећих ситуација?

6. Други ученици су ме називали погрдним именима, исмевали су ме или вређали.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

7. Ударали су ме, тукли, шутирали, гурали, гађали, затварали или закључавали у просторију и слично.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

8. Причали су неистине о мени и покушавали да одврате остале ученике од мене.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

9. Отимали су ми новац и личне ствари, уништавали су моје ствари.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

10. Претили су ми и застрашивали су ме.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

11. Присиљавали су ме (терали су ме) да чиним оно што нисам хтео.

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

12. Додиривали су ме на начин који ми је био непријатан и сексуално су ме нападали (као дечака или девојчицу)

- ниједном се није десило
- десило се једном или двапут
- дешавало се више пута
- догађа се скоро свакодневно

13. Како ти обично реагујеш на насилно понашање вршњака према теби? (можеш означити више одговора, а не само један)

- тражио/ла сам заштиту од одраслих
- тражио/ла сам заштиту од вршњака
- трудио/ла сам се да истрпим напад и понижење
- бранио/ла сам се из све снаге
- враћао/ла сам нападачу истом мером
- труди/ла сам се да избегавам сусрете са онима који су ме нападали
- нисам обраћао пажњу на то
- нешто друго — напиши шта:

14. У којем одељењу се налазе ученици који су се према теби насилно понашали?

- из мог су и из других одељења
- сви су из других одељења моје школе
- сви су из мог одељења
- нико се није насилно понашао према мени

15. На којим местима у школи се догађа насиље према твојим сазнањима (може се догодити да се на неким местима подједнако често догађају)? Означи учесталост на скали од један — никада се не дешава, до 10 — веома често се дешава

а) у школском дворишту за време одмора

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

б) у школском дворишту пре и после школе

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

в) у ходницима или на степеништу

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

г) у учионици (док је наставник био присутан)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

д) у учионици док је наставник био одсутан

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

ђ) у WC-у

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

е) у спортској сали или свлачионици

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

ж) на путу до школе и из школе

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

16. Ако се догодила туча у школском дворишту, како најчешће реагују твоји другови који су присутни?

- Одлазе са места догађаја
 - Покушавају да раздвоје учеснике у сукобу
 - Навијају за једну страну
 - Позивају неког одраслог да заустави тучу
 - Нешто друго (напиши шта)
-

17. Колико је међу вама вршњацима присутно дигитално насиље (намерно вређање, понижење, доношење патње и бола преко друштвених мрежа)?

- Не постоји у нашој школи
- Ретко се догађа
- Често се догађа
- Скоро сваки ученик је доживео дигитално насиље

18. Има ли у твојој школи ученика којих се плашиш јер мислиш да би могли да те малтретирају?

- нема таквих ученика
- има један или два таква ученика (такве ученице)
- има више таквих ученика (ученица)
- има много таквих ученика (ученица)

19. Доноси ли у школу неко из твоје школе нож, оружје, ланце и сличне опасне предмете који се могу користити у тучи?

- нисам приметио тако нешто
- десило се једном или два пута
- дешавало се више пута
- то се често дешава

20. Како је, према твом мишљењу, могуће смањити насиље у школи? Овде напиши шта би деца и одрасли требало да ураде по том питању.

21. Постоји ли тренутно нека ситуација која те оптерећује, а за коју би волео да се што пре реши?

Хвала на сарадњи!

Улога наставника

Улога наставника у савременој школи сложена је и вишеслојна. Наставник мора имати компетенције да управља развојним променама у процесу наставе и учења, да развија кључне компетенције код ученика, да им пружи основу за даље учење и да их оспособи за живот и рад. Да би допринео ефикасности и једнаким правима и доступности школовања свих ученика, наставник треба да има компетенције које се односе на развој социо-емоционалних вештина, превенцију насиља у школама, мотивацију за учење, изградњу толеранције, спречавање дискриминације.

Изградња доброг односа са ученицима почива на конструктивној комуникацији која се учи и практикује. Потребно је унутар школе стварати средину подстицајну за учење, а то значи градити добре односе између наставника, наставника и ученика, позитивне интеракције међу ученицима, али и подстицати партиципацију ученика, примењивати принципе позитивне дисциплине у одељењу...

Данашњи наставници суочавају се са бројним изазовима. Очекује се да ће они ефикасно образовати и васпитавати популацију ученика која је веома разноврсна, не само у погледу академских знања већ и у смислу усвојених образаца понашања, животних вештина и културолошког, породичног и социо-економског контекста у којем живе. За сву сложеност професионалног деловања неопходно је да наставници поседују специфична знања, вештине и ставове који су описани кроз четири области наставничких компетенција (за наставну област, предмет и методику наставе; поучавање и учење; подршку развоју личности ученика; комуникацију и сарадњу).

Улога наставника у стварању подстицајног и сигурног окружења за децу у школи кључна је и незаменљива! Да би у томе били успешни, неопходно је да стално преиспитују и унапређују своје компетенције у најразличитијим областима између којих је веома важна област заштита од насиља.

Видети више о областима наставничких компетенција на линку:

<https://zuov-katalog.rs/manual/pravilnik.pdf>

и у Приручнику за наставнике Активности за подршку свим ученицима у школи и учионици на линку:

<https://www.unicef.org/serbia/media/8546/file>

Питања за самоанализу	Задатак
Присетите се стратегија и техника које најчешће користите у раду са ученицима, а које се одражавају на постизање добре дисциплине.	Израдите листу поступака и техника које су се показале ефикасним у раду са ученицима и размените је с колегама.
Анализирајте неку ситуацију непримереног или насилног понашања у учионици. Шта су били узроци, шта окидачи? Јесте ли задовољни како је решена? Промишљајте ли унапред о могућим начинима реакције на неадекватно понашање ученика? На који начин најчешће реагујете на насилно понашање ученика?	Израдите листу поступака које најчешће користите у решавању насилног понашања ученика и процените њихову ефикасност. Набројте активности у области превенције насиља које користите у раду са ученицима. На које поступке ученици најбоље реагују? За које активности ви мислите да су најефикасније?
Која знања и вештине су вам још потребне да бисте били успешнији у области превенције насиља и реаговања на њега. Запишите.	
Када будете прочитали овај водич, вратите се на ту листу знања и вештина. Да ли бисте додали још нека знања која желите да стекнете и вештине које желите да развијате?	

На сајту Завода за унапређивање васпитања и образовања можете урадити и упитник самопроцене наставничких компетенција, који ће вам бити додатни оријентир и дати смернице за даљи рад на себи:

<http://www.zuov.rs/programi1/Kompetencije/Anketa.aspx>

У овом одељку можете пронаћи:

- ▶ **описе поступака и техника** које можете примењивати у свакодневном раду са ученицима на пољу превенције и реаговања на насиље;
- ▶ **описе поступака и техника** које **треба** да примењујете у интервенцији на насиље;

- ▶ **објашњење како да направите индивидуални план заштите;**
- ▶ **корисне савете за вашу праксу;**
- ▶ **линкове и литературу** која вам може помоћи да боље разумете поједине феномене и добијете идеје како можете унапредити рад у области заштите од насиља;
- ▶ **прилоге** који ће вам помоћи у практичном раду.

2.1. Превенција из угла наставника

Свакодневни рад наставника у великој мери је испуњен активностима које су усмерене на решавање конфликта, на превенцију неприхватљивог понашања и вршњачког насиља у школи. Али наставници се такође морају бавити и превенцијом и других облика насиља и злостављања који се дешавају ван школе (дигитално насиље, породично насиље, родно засновано насиље, сексуално насиље, трговина децом...). Такође је важно и да едукују децу и родитеље о свим овим облицима насиља, степену њихове учесталости и начинима заштите. Ниједан облик насиља није далеко од нас!

Успешан наставник добро одржава дисциплину не ако добро реагује када се проблем јави, већ ако до проблема уопште не долази!

Ученици високо цене наставникову „стручност“, мислећи на познавање садржаја који је предмет учења и поучавања, а још више цене наставничке компетенције из домена поучавања стратегија учења (интересантно, лако, диференцирано, очигледно, у вези са искуством и др). Посебно уважавају наставничке компетенције у области грађења односа са ученицима (уверење да свако дете може да учи, поверење, присутан хумор, јасна правила, доследност, приступачност, уважавање конструктивних предлога ученика и др).

У циљу повећања мотивације за учење, стварања оптималних услова за учење, вршњачки тим једне средње школе предложио је да се организује месец наставе коју су заједнички планирали и реализовали ученици и наставници. Након тога заједнички су разматрали шта све утиче на успешност у овладавању градивом, како да учење буде забавно, како да сви буду активни...

Превенција насиља у образовно-васпитним установама је скуп мера и активности које имају за циљ стварање сигурног и подстицајног окружења, те је улога наставника да:

- ▶ негују међусобну комуникацију пуну уважавања и поштовања, која треба да буде основ комуникације и са ученицима и са родитељима. Родитељи од наставника, као стручњака, очекују разумевање, помоћ и подршку у раду са децом, а не процену и квалификацију;

- ▶ у интеракцији са децом акценат ставља на учење прихватљивих и пожељних облика понашања, а не осуду непожељних и изрицање санкција;
- ▶ обликују преовлађујућу атмосферу у одељењу својим односом према настави и учењу и односом према ученицима.

Какве ће активности наставник предузимати у одељењу зависи од уверења о три кључне димензије:

- ▶ **о личности ученика** — како уважава индивидуалне разлике и поштује принцип високих очекивања;
- ▶ **о настави** — које методе и технике примењује у процесу подучавања и учења, како обезбеђује да ученици буду мотивисани и активни у процесу стицања знања;
- ▶ **о управљању одељењем** — како ствара подстицајну атмосферу за рад на часу, које вредности промовише и негује и сл.

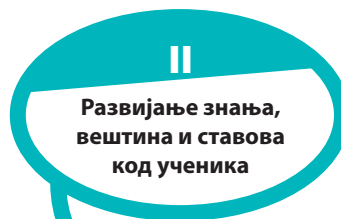

Централни део превенције насиља у школи подразумева **свакодневни рад са свим ученицима**, и ту је улога свих наставника **незаменљива!**

Треба имати на уму и да је **превенција насиља задатак свих наставника**, а не само одељењских старешина. Односи се на примену различитих стратегија у раду са ученицима и развијање неопходних знања, вештина и ставова код ученика неопходних за добро функционисање у заједници.

- ▶ са свим ученицима
- ▶ са ученицима који показују проблеме у понашању

- ▶ кроз свакодневни образовно-васпитни рад са ученицима
- ▶ кроз посебно развијене програме

Квалитетна настава је најефикаснија превенција непожељног понашања.

Настава у којој ученици имају активну улогу, подршку наставника и вршњака и осећај сигурности и успешности описана је у Стандардима за вредновање квалитета рада установа, који треба да буду добра смерница наставницима у ком правцу треба да развијају своју наставну праксу:

<https://www.pedagog.rs/wp-content/uploads/2018/09/pravnik-0-standardima-kvaliteta-rada-ustanove.pdf>

У једној школи у оквиру превентивних активности организује се „недеља ненасиља“. Она је сваке године везана за неку тему коју предложи ученици (дигитално насиље, вршњачко насиље, трговина људима...). Обично започиње заједничком активношћу, у дворишту за време великог одмора. Тако су једном сви заједно, деца и запослени, правили концентричне кругове који су симболизовали да су сви повезани и да се умрежавамо заједно... или су слали загрљај и позитивне поруке...

Активности обухватају сву децу у школи, родитеље, наставнике и стручњаке ван школе, као и госте из оближњих школа. Веома су разноврсне, од спортских такмичења, предавања, радионица, форум-представа, дружења са гостима из других школа и учешћа родитеља...

У другој школи негују позитивну климу у школи тако што организују конкурс за најбоље новогодишње поруке. Креирају се на нивоу одељења или појединачно, а могу бити у различитом облику: написане, нацртане у дигиталној форми... Сви желе да буду оригинални, подстичу се креативност и добри односи.

А у једној средњој школи, испред које су се често дешавале туче навијачких група, вршњачки тим је организовао трибину о фер навијању и навијачким групама и позвао да на њој говоре социолози, психолози, педагози, спортисти.

2.2. Ефикасне стратегије у раду са ученицима

Руковођење одељењем представља **широк спектар вештина и техника** које наставници користе да би креирали подстицајно окружење за учење и да би ученици били организовани, пажљиви, фокусирани на задатке и сазнајно продуктивни током наставе. Руковођење или управљање одељењем такође подразумева превенцију деструктивног понашања, као и ефикасно реаговање када се оно догоди.

Обезбеђивање сигурности у учионици од суштинске је важности јер безбедно место на којем се учи може помоћи ученицима у постизању академског успеха и допринети њиховој способности да преузму одговорност за своје понашање. Руковођење или управљање одељењем подразумева примену стратегија и осмишљавање педагошких и социјалних ситуација које ће обезбедити континуитет у учењу заснован на мотивисаности за учење и међусобном поштовању.

Важно је да наставник на часу адекватно реагује на међусобно неуважавање ученика, да не прелази преко тога као да се није догодило (рачунајући да му је због тога „пропао час“ јер није стигао да уради све што је планирао) и реагује на прави начин (на пример, треба да укаже на неприхватљиво понашање, а не само да тражи да се прекине с причом на часу и слично).

Уколико наставник има проблема у руковођењу одељењем, не успева да обезбеди континуиран процес учења на часу (не може да успостави дисциплину), директор предузима мере како би наставник унапредио свој рад:

- ▶ присуствује часовима и прати постигнуте резултате,
- ▶ укључује педагошко-психолошку службу или ментора,
- ▶ даје инструкције које вештине и сегменте рада треба да унапреди,
- ▶ предлаже стручно усавршавање за одређене области.

Планирање олакшава руковођење одељењем.

Процес руковођења одељењем најчешће се спонтано дешава током наставе, а ређе му се приступа систематски, са свешћу о свим предностима и недостацима које он може донети ако се спроводи или не на прави начин. Када се стратегије управљања у учионицама ефикасно спроводе, наставници своде на минимум понашање које спречава, прекида, ремети учење и за поједине ученике и за групе ученика, истовремено максимизирајући понашања која олакшавају или побољшавају учење.

Са становишта ученика, ефикасно управљање одељењем укључује квалитетну комуникацију и јасна очекивања у вези с понашањем и академским постигнућима.

Предлоге неких техника руковођења одељењем можете наћи у прилогу 2.1

Позитивна дисциплина укључује постављање јасних очекивања у учионици и похвале и охрабривање ученика који испуњавају та очекивања. На непожељно понашање реагује се ненасилним стратегијама које деци омогућавају да разумеју и уче на својим и грешкама других.

Добро вођење одељења промовише **самодисциплину** и помаже да се превенирају дисциплински проблеми. Дисциплина се учи, а може бити наметнута или се развијати као самодисциплина. Наметнута дисциплина је понекад неопходна, али најбољи је извор дисциплине који се налази у нама самима. Добро примењене вештине вођења одељења могу помоћи ученицима да овладају вештином самодисциплине и подразумевају да се ученик понаша у свом најбољем интересу, без обзира на то да ли је присутан наставник или друга одрасла особа. Нпр., ученици не преписују на контролној вежби без обзира на то да ли је наставник присутан или није јер је њихов највећи интерес да науче предвиђено градиво. Ученици не оштећују школску имовину, без обзира на то да ли је присутан дежурни наставник јер је њихов интерес да је школска имовина исправна, чиста и очувана. Ученици поштују правила, без обзира на то да ли је наставник присутан или не, (не вређају и повређују једни друге) јер је њихов најбољи интерес да међусобно имају добре односе.

Ниво дечијег самопоштовања непосредно је повезан са развојем самодисциплине јер када се она испољава, такво дечије понашање је праћено поштовањем, прихватањем и поверењем од других (и одраслих и вршњака).

Позитивна дисциплина усмерава децу да се понашају на прихватљив начин, водећи рачуна о себи и другима, због њихове личне добробити и добробити других.

Технике за развијање позитивне дисциплине су алтернатива физичком или емоционалном кажњавању (попут исмевања, понижавања или омаловажавања) које нуде мало могућности за учење.

Позитивна дисциплина бави се понашањем, а не личношћу ученика. Усмереност на понашање треба да иде у правцу сарадње и заједништва у одељењу. Оптуживање, окривљавање, етикетирање деце због њиховог понашања може им нарушити самопоштовање и довести до тога да непожељно понашање буде још чешће.

Користе се једноставна подсећања на правила и природне последице одређених радњи, акција, облика понашања. Уколико ученике усмеримо на препознавање могућих последица одређених радњи у случајевима непоштовања договорених правила понашања, уместо што им упућујемо наредбе да се радња прекине, доприносимо јаснијем сагледавању одређене ситуације и јачању самодисциплине, личне одговорности и самосталности.

У једном испитивању се најчешће наводе три стила управљања одељењем:

- **Ауторитарни стил** — наставник поставља чврста правила и стандарде, али не жели са ученицима да преговара и разговара о правилима. Они су ту да их поштују а не да расправљају!
- **Демократски стил** — помаже успостављању правила унутар одељења, тако што наставник укључује и ученике у постављање правила и спреман је да дискутује о правилима.
- **Либерални стил, без контроле (Laissez faire)** — не успоставља нити одржава правила. Ученицима није јасно шта се од њих очекује. Даје најслабије резултате.

У једном испитивању најбоља у решавању задатака била је група вођена ауторитарним стилем, али задовољство и групне интеракције у тој групи нису били на завидном нивоу. У групи је владала напетост. Деца уче под притиском и само зато што се од њих то тренутно захтева. Понашају се у складу с правилима само у присуству особе која контролише, односно примењује казне.

Демократски стил је резултирао нешто слабијим постигнућем, али бољим унутаргрупним интеракцијама и већим задовољством у групи деце. Ученици се уче самодисциплини и одговорности, али и да доносе одговорне одлуке.

Либерални стил, без контроле (Laissez fair) пружа велики осећај слободе у понашању, без строгих правила, али се уочава мала продуктивност и најслабији учинак. Ни наставнику ни деци није јасно шта се ради и шта се од деце очекује. Наставник има привид да га деца воле, али не успева да регулише понашање деце у одељењу.

При управљању одељењем наставник често користи елементе сва три стила, у зависности од контекста и тренутних потреба и решења. Његов стил управљања одељењем највише зависи од система његових вредности, односно понашања, активности и техника које најчешће предузима у раду са ученицима.

Иако сваки наставник комбинује различите стилове у зависности од ситуације и личних вредносних ставова, треба имати на уму да се само развијањем личне одговорности и самодисциплине осигурава безбедно окружење и на дуже стазе превенира насиље.

Кад год сте у прилици, најбоље је да примењујете методе које су у репертоару демократског стила руковођења. Тежите да достигнете најефикаснији стил управљања одељењем. Када је наставник ефикасан, он је задовољнији својим радом, постиже резултате и има квалитетан однос са ученицима. Тако се оставља мало простора за непредвидива и насилна понашања и код ученика и код наставника.

Проверите који је ваш стил управљања одељењем кроз упитник који се налази у прилогу 2.2.

Правила понашања представљају пожељна понашања којима чувамо своје вредности, а могу бити и нека врста уговора који се прави на нивоу одељења или школе између свих актера. Веома је важан сам **процес** доношења правила, процес договарања јер од тога зависи и спровођење. Кроз процес договарања утврђују се и одговорности како ученика тако и наставника. Када се ради о школским правилима, обавезно је укључути и родитеље.

Правила понашања која постоје у учионици и школи изузетно су важна за позитивну дисциплину и развој самодисциплине из више разлога:

- ▶ деца желе да знају шта се од њих тачно очекује. Захтеви о жељеном понашању треба јасно да се дефинишу;
- ▶ усмеравају децу у жељеном правцу — помажу им да избегну неуспехе;
- ▶ пружају модел прихватљивог понашања — деца воле да задовоље очекивања одраслих јер им то даје осећање сопствене вредности;
- ▶ деца преузимају одговорност за своја понашања, контрола постепено прелази у њихове руке;
- ▶ унапређује однос наставника са децом кроз примену позитивног усмеравања, а не кажњавања и санкција;
- ▶ помажу деци да схвате смисао света који их окружује и који функционише на основу норми и правила.

Основне смернице за добра одељењска правила:

- ▶ Усмерена су на тачно одређена понашања која нису прихватљива;
- ▶ Формулисана су јасним и једноставним терминима и нема их превелики број (не препоручује се више од пет правила);
- ▶ Правила треба да буду применљива, да се односе на реалне, деци блиске ситуације;
- ▶ Треба их исказати језиком позитивне акције, као опис пожељног понашања које говори детету шта треба да ради, а не шта је забрањено (нпр. уместо „Кроз ходник се не трчи“, треба: „Ходником се хода“);
- ▶ Могу се формулисати у „НЕ“ облику када желимо да развијемо нулту толеранцију на неку појаву (нпр. „НЕ ударај! Кажи шта те је наљутило“);
- ▶ Сви, и ученици и наставници учествују у доношењу правила;
- ▶ Сва договорена правила треба да буду забележена и истакнута на видном месту, у облику који ће ученицима бити пријемчив и у складу са узрастом;
- ▶ Најефикасније је да се правила прикажу кроз симболе, цртеже, слике које могу предложити и израдити ученици;
- ▶ Правила имају праву вредност уколико се у сваком тренутку поштују, ако ученици и наставници препознају њихов значај;
- ▶ Правила се могу мењати и допуњавати када је то потребно.

Правила се доносе на почетку школске године и утврђују кроз процес разговора, дискусије, прикупљања предлога од појединих ученика, парова, група ученика, а потом се организује гласање. Пре гласања потребно је да се разговара о томе зашто је добро имати такво правило, шта је добит за сваког појединца и одељење у целини од одређеног правила.

У једној основној школи традиционално се током Дечије недеље организује промоција одељењских правила. Представници одељења седе у кругу и редом представљају плакате, цртеже и сл. са својим одељењским правилима. Модератор је одрасла особа која подстиче разговоре о вредностима које су уткане у правила.

У другој основној школи, да би смањили простор за кршење школских правила за време великог одмора, као што су трчање, излагање ван школског дворишта, издвајање и др., организовали су школска и одељењска такмичења на отвореном: ластиш, шах с великим фигурама, стони тенис у дворишту и др.

Наставник треба да буде доследан у примени и афирмисању донетих правила и да подстиче ученике да преузму одговорност за њихову примену. Постављање правила без њихове примене лошије је него да правила уопште не постоје.

И не тако добри примери:

У једној учионици у којој наставу имају ученици првог разреда на панолу постоје правила понашања. Веома значајно за позитивну дисциплину и развој самодисциплине још од првог разреда, међутим...

Пано је већ пожутео, искрзан... на његовом дну пише IV/1. Јесу ли то правила настала у прошлој генерацији или припадају одељењу с којим прваци деле учионицу у другој смени?

или

Пано с правилима налази се на задњем зиду учионице, високо изнад чивилука... један део правила прекрио је цртеж ученика. Да ли нам је циљ да деци правила понашања буду позната и доступна?

А одговор на питање да ли постоје правила понашања у учионици је ДА.

Последице непоштовања правила

Последице непоштовања правила зависе од тежине дисциплинског прекршаја и могу бити договорене са децом на нивоу одељења или регулисане статутом и правилницима школе. Када се успоставе правила, са децом треба разговарати о разлици између намерног и случајног непожељног понашања и о **последицама непоштовања правила**.

Природне последице су оне које природно следе одређено понашање. (нпр., природна последица је да уколико се ниси добро обукао биће ти хладно или, ако ниси јео бићеш гладан, уколико неопрезно трчиш низ степенице пашћеш..). Мада се и из њих може понекад научити, не можемо децу увек препустити деловању природних последица, које могу бити опасне по живот и здравље. Многа понашања не прате природне последице. У ситуацијама када морамо да заштитимо децу од природних последица применићемо логичне последице.

Логичне последице су договорене или прописане мере које деци помажу да схвате да је њихово понашање опасно или друштвено непожељно. Са ученицима је потребно разговарати о повезаности логичних последица и поступака и зашто је то битно.

Логичне последице омогућавају деци да искусе нежељене последице свог неприхватљивог понашања тако да не озледе ни себе ни другу децу. Да би деца разумела логичне последице неопходно их је довести у везу са дечијим понашањем колико год је то могуће. Ако ученик начини неку штету, логична последица је да на неки начин (материјални и нематеријални) надокнади ту штету.

Многи су склони да изједначавају и сагледавају логичну последицу као казну. Да бисмо правилно примењивали логичне последице, морамо их јасно разликовати од казне, како ми који их примењујемо тако и деца. Логичне последице су унапред договорене са децом и при њиховој примени деца имају доживљај правде. Оне не смеју бити праћене моралисањем јер их онда деца могу схватити као казну и имаће исто такве последице на дечије понашање.

Деца теже да задовоље своје потребе, а задатак одраслих је да им помогну да науче да их одложе и да их задовоље на социјално прихватљиве начине. Да би правила функционисала и да би се последице њиховог непоштовања примењивале, потребно је:

Уколико дете наруши неко правило, нпр. шара по клупи (уништава и оштећује школску имовину), логична последица је да обрише клупу коју шара. И правило и последице равноправно важе за све и не зависе од воље и расположења наставника. Казна обично није унапред договорена и често зависи од онога ко је изриче. Пример казне био би да од ученика захтевамо да обрише све клупе у учионици или у школи.

- ▶ Разговарати са децом о последицама непоштовања правила и заједно одлучити које ће логичне последице бити изабране. Притом треба бити пажљив — деца, услед недовољно искуства, имају обичај да предлажу озбиљне казне за неко безначајно нарушавање правила;
- ▶ Обезбедити да логичне последице следе непосредно после неодговарајућег понашања уколико одрасли жели да деца повежу последице са својим неодговарајућим понашањем. Деци је потребно да одмах искусе резултате свог понашања.
- ▶ Ако непожељно понашање опстаје чак и када се дете доследно и у дужем временском периоду излаже логичним последицама, потребно је проценити узроке (постоји ли нешто у физичкој и социјалној средини што их охрабрује, да ли је потребно предузети додатне мере и сл.) и предузети одговарајуће кораке.

Најбољи начин да одрасли савлада такву ситуацију јесте техника активног слушања и „Ја-поруке“. На пример: „Бринем када бацате прибор на под зато што се неко може саплести и повредити се. Да бих била сигурна да се то неће догодити, предлажем вам да...“. Ова врста комуникације спречава борбу између вас и детета, која увек резултује неким обликом присиле и нарушавањем самопоштовања.

Охрабрења, похвале и награде наставници често користе за афирмацију пожељног понашања. Стратешко коришћење похвале у функцији је информисања ученика о његовом понашању, а не у функцији контроле понашања. Наставници треба да нагласе **вредност понашања** које похваљују и такође да објасне специфичне вештине које су ученици показали. Такође би требало да подстакну међусобну сарадњу ученика при одабиру награде за одређено понашање.

Да би похвале и награде афирмисале пожељно понашање, важно је да се критеријуми доследно примењују за сву децу.

Поједини ученици су ретко у прилици да добију похвале за своје понашање. Јасно је како се то одражава на дечје **самопоштовање и самопоуздање**. Тим ученицима неопходна су **охрабрења**: показати да верујете да могу бити конструктивни и одговорни, учити их да доносе одлуке и процењују свој напредак, да буду упорни, да препознају свој труд и напредовање и да користе свој труд за личну и добробит других.

2.3. Емоционално подржавајуће окружење у учионици

Наставници који пружају топлину, прихватање, емпатију и подршку, независно од понашања и личних карактеристика ученика, са ученицима развијају позитиван однос заснован на уважавању.

Децу учимо самопоштовању и поштовању других, уважавамо и волимо. Уколико имају самопоштовање, деца ће лакше развијати самодисциплину.

Успешној комуникацији наставника са ученицима доприноси:

- ▶ коришћење техника активног слушања (успоставља контакт погледом, телом окренут ка ученицима, чиме невербално или вербално потврђује да слуша и разуме, парафразира оно што је чуо, не прекида ученика док говори),
- ▶ коришћење говора тела и фацијалне експресије у складу с вербалним порукама,
- ▶ избегавање препрека у комуникацији као што су: наређивање, моралисање, тумачење, убеђивање, испитивање, итд.,
- ▶ показивање емпатије за страхове и фрустрације ученика,
- ▶ коришћење стила комуникације који је у складу с културом и разумљив ученицима.

Наставник треба доследно кроз своје деловање да промовише позитивне вредности које жели да развија код ученика.

Када ученици неко понашање наставника опазе као нефер, без обзира на то да ли се оно односи на њих или су они само посматрачи, могу да реагују на неприхватљив начин или да крше правила, да праве дисциплинске проблеме. Наставници треба да развију топао однос са ученицима и истовремено имају јасан став према очекиваном понашању и последицама непоштовања правила. Истовремено, када ученик препознаје да га поштујете и да верујете у њега, он ће чак и оштре коментаре тумачити као израз ваше забринутости, а не непријатељства.

- ▶ Будите искрени у вези са охрабрењима и наградама које дајете детету,
- ▶ Будите искрени у вези са својим осећањима и очекивањима,
- ▶ Понашајте се природно према детету,
- ▶ Показујте прихватање и поштовање према свој деци, без разлике,
- ▶ Цените труд деце, без обзира на њихове способности,
- ▶ Допустите да деца искажу и позитивна и негативна осећања,
- ▶ Покушајте да разумете дечија осећања,
- ▶ Избегавајте придиковање и држање лекција,
- ▶ Слушајте шта и како ученици говоре како бисте схватили разлоге за њихово понашање.

Питања за саморефлексију:

- ▶ Свакодневно одређено време проводим причајући са ученицима.
- ▶ Трудим се да разумем како се ученици осећају.
- ▶ Пратим понашање и комуникацију ученика и ван учионице.
- ▶ Поштујем ставове и мишљење ученика.
- ▶ Трудим се да на разумљив начин ученицима пренесем поруке.
- ▶ Ученицима дајем јасну повратну информацију у вези с понашањем и напредовањем у учењу.
- ▶ Трудим се да у комуникацији са ученицима мој глас буде топао и прихватајући.
- ▶ На неприхватљиво понашање реагујем смирено, али одлучно.

Развијање добрих односа међу ученицима

Кључни задатак сваког наставника јесте да гради и негује позитивне односе у одељењу. Наставник треба да помогне да ученици једни друге доживљавају као подршку и сараднике у решавању проблема. Вредности у вези са социјалним односима (поштовање, заједништво, сарадња, подршка) треба да буду полазна основа за успостављање правила понашања у учионици, а задатак наставника је да помогне ученицима да те вредности истакну и да на њима базирају правила која уређују њихове међусобне односе.

**Неједнакост
моћи као елемент
насиља чешће је
резултат разлика у
социјалном статусу
него у физичкој
снази.**

Да би применили добре технике управљања одељењем, веома је значајно да наставници познају своје ученике, разумеју односе који владају у одељењу и да у односу на то прилагоде поступке и технике рада које ће унапредити укупне односе или поправити положај ученика у вршњачкој групи. Добро познавање групне динамике и интеракције између ученика значи и препознавање потенцијалних ризика који се могу развити у неки облик вршњачког насиља.

Наставницима је, пре свега, видљиво физичко насиље међу ученицима. Дешава се да не приметите, па самим тим и не реагују благовремено на ситуације у одељењу као што је социјална дистанца, искључивање, социјална изолација, због којих деца која су изложена различитим формама социјалног и емоционалног насиља пате. Често је пажња наставника усмерена на ученике који праве дисциплинске проблеме, крше школска правила, а мање на повучене и тихе ученике, на оне који нису прихваћени или су одбачени иако су ови ученици у већем ризику од вршњачког насиља. Често и ученици који се насилно понашају имају проблем с прихватањем од других ученика, што може додатно провозирати њихово агресивно понашање.

Вршњачко учење и подршка веома су важни за развијање осећаја сигурности и самопоуздања, а и за развијање неопходних социјалних вештина. Подстицање сарадње и различитих облика подршке између ученика ефикасан је механизам и за превенцију насиља и за промену понашања код ученика који се неадекватно понашају.

Питања за размишљање:

- ▶ Пратите ли који су облици насиља присутни међу вашим ученицима?
- ▶ Које врсте насиља су, по вашем мишљењу најчешће заступљене међу ученицима?
- ▶ На коју врсту насиља најчешће реагујете?
- ▶ Размишљате ли при планирању наставе и избору метода и облика рада о међусобној подршци ученика?
- ▶ Размислите о свим техникама рада које користите у циљу развијања позитивних социјалних односа у одељењу.
- ▶ У којој мери је присутна и како подстичете вршњачку подршку у усвајању знања, вештина и вредности?
- ▶ Доводе ли некада ваши поступци према појединим ученицима до одбацивања у одељењу?
- ▶ Планирате ли на основу анализе стања у одељењу превентивне мере и активности?

- ▶ У току рада организујте кооперативне активности.
- ▶ Организујте ученике око постизања циља заједничким напорима.
- ▶ Подржите вршњачко учење.
- ▶ Одговорите на емоционалне и социјалне потребе ученика.
- ▶ Трудите се да сазнате које норме понашања важе унутар одељења.
- ▶ Подстичите интеракцију међу ученицима на часовима
- ▶ Сазнајте каква је интеракција ученика ван часова.

2.4. Стратегије у раду са ученицима који показују проблеме у понашању

Ученици који испољавају неадекватно понашање представљају највећи изазов за наставнике. Често могу да буду пркосни, почињу да се боре, гурају, ударају, бацају ствари, вербално или физички угрожавају друге или уништавају имовину. У оваквим ситуацијама уобичајени облици превентивног рада не дају очекиване резултате, па наставници често имају осећај да су неуспешни, и то може бити обесхрабрујуће. Постоје и велике шансе да се насиље усвоји као стални образац понашања, те су потребне додатне стратегије у раду. Циљ је да се сагледају узроци понашања и да им се обезбеди подршка у циљу дугорочне промене у понашању и очувања менталног здравља. Понашање често карактерише измењен ток социјалног развоја деце, који се знатно разликује од онога што се сматра прихватљивим у њиховом социјалном окружењу.

Проблеми и поремећаји понашања настају као последица већег броја међузависних узрока. Ретко се може издвојити један специфичан узрок дечијег асоцијалног понашања. Разлози због којих дете не успева да усвоји социјалне норме понашања веома су сложени и међусобно зависни.

Понашања која указују на озбиљније проблеме могу бити учестале туче или застрашивања других, суровост према људима или животињама, недостатак емпатије и бриге за осећања других, недостатак осећаја кривице и кајања за безосећајно понашање према другима, деструктивност према имовини, подметање пожара, крађе, лагање, изостајање из школе и бежање од куће, необично чести напади беса и непослушност.

За превенцију насиља веома је важно да наставници рано препознају децу у ризику од насилног понашања како би се осмишљеним и систематским планом предупредило овакво понашање. У неким ситуацијама различите комбинације догађаја, понашања и емоција могу довести до неконтролисаног излива беса или насилног понашања према себи или другима. Већина деце која постају насилна према себи или другима осећа се одбачено, а често су и сама била изложена насиљу или неком трауматичном догађају.

Поремећај понашања одликује понављано и трајно присуство образаца асоцијалног, агресивног (насилног) или изазивачког понашања и подразумева веће преступе од социјално очекиваног за узраст; значајно је озбиљније од обичног дечијег несташлука или адолесцентног бунта и може наговестити трајан образац понашања.

Када деца остваре позитивну, смислену повезаност са одраслима у породици, школи или заједници, могућност да развију насилне облике понашања знатно се смањује.

Размислите да ли се у вашој пракси догађало да се неки ученици опажају као деца с проблемима у понашању иако то није било тачно? Будите опрезни, то може да води ка обележавању и стигматизацији!

О ефикасним стратегијама у раду са ученицима који имају проблеме у понашању више можете видети на:

http://narip.cep.edu.rs/biblioteka/literatura_na_srpskom_jeziku/strategije_rada_sa_decom_sa_smetnjama.pdf

Превентивни рад са ученицима који испољавају проблеме у понашању захтева јединствен педагошки приступ, па је неопходно да се укључе сви наставници. Често напори школе неће бити довољни и потребно је укључити и друге релевантне институције, на пример из области здравствене и социјалне заштите.

Неки од знакова за рано препознавање ризика за насилно понашање могу бити: повлачење из групе, претерано осећање одбацивања, неконтролисани бес, слабо интересовање за школу и слаба постигнућа, изражавање насиља кроз цртеж или писани рад, стални дисциплински проблеми, низак ниво толеранције на фрустрације, самодеструктивност. Правовремено уочавање наведених понашања омогућава идентификовање којој деци је потребна помоћ и служи само у циљу превенције.

За наставнике је важно да разумеју узроке неадекватног понашања ученика и да развијају стратегије и вештине како да га најбоље подрже у настојању да промени неприхватљиво понашање у пожељно.

Најефикаснији начин да помогнете ученицима у оваквим ситуацијама јесте да им пружите подршку како да препознају, контролишу и зауставе изливе беса и насилног понашања пре него што се догоде:

- ▶ препустите постављање дијагнозе стручњацима јер смо врло често склони да све промене у понашању назовемо поремећајима понашања;
- ▶ сагледајте проблем целовито — прикупите податке о породици детета, испитајте његове потенцијале, испитајте какви су односи с вршњацима;
- ▶ обезбедити педагошко-психолошку подршку детету (укључити психолога и педагога школе).
- ▶ договорите начин рада са учеником на нивоу школе (нпр. изградом индивидуалног плана заштите).
- ▶ повежите се с надлежним службама које су у могућности да обезбеде бољи надзор над дететом и породицом (центри за социјални рад, психолошка саветовалишта и др).

Како до делотворних стратегија?

- ▶ Анализирајте околности које активирају изливе беса. Идентификовање узрока када и како се дете понаша помаже у дефинисању фактора који активирају овакво понашање.
- ▶ У прикупљању информација од родитеља избегавајте да започнете разговор описивањем негативног понашања. Истакните снаге детета које се могу искористити за решавање проблема. Замолите родитеље да идентификују окидаче за неадекватне реакције и да опишу како они реагују на њих.
- ▶ Изградите однос поверења са учеником, покажите му опредељење да помогнете и да му будете подршка у промени понашања. Покажите му да сте заинтересовани. Само тако ће добити уверавање да му наставник може помоћи да се избори са фрустрацијама.
- ▶ Помозите ученику да идентификује своје проблеме и да као циљ постави промене у понашању.
- ▶ Подстичите ученика да изрази своја осећања. Када деца доживе јака осећања потребни су им одрасли који показују стрпљење, напор и саосећање како би им помогли да науче да се конструктивно носе са осећањима која их преплављују.
- ▶ Научите дете да препозна сигнале који указују да им потребе нису задовољене и понудите адекватне стратегије пре него што изгубе контролу.
- ▶ Одредите посебно место ван учионице за ученике који треба да поврате контролу уз подршку одраслих. Идентификујте потребе ученика. Утврдите зашто ученик испољава насилно или агресивно понашање.
- ▶ У неким случајевима најбољи приступ може да буде да се дете држи подаље од ситуација које су за њега/њу посебно тешке.
- ▶ Стварајте прилике да деца уче и практикују пожељно понашање у свакодневним активностима (сарадња са другим ученицима, помоћ другима...).
- ▶ Обезбедите подршку одраслих и вршњака.
- ▶ Афирмишите пожељне вредности и вештине у школском окружењу коришћењем огласних табли, зидних дијаграма, порука итд.
- ▶ Покушајте да проведете неко време са дететом и када није у кризи.

Савети за рад у учионици

- ▶ Индивидуализујте наставу и прилагодите методе рада стиливима учења деце (обезбедите адекватне материјале, довољно времена и сл.).
- ▶ Избегавајте наредбе и ултиматуме.
- ▶ Имајте јасна, једноставна правила и рутине.

- ▶ Сведите употребу речи „не“ на минимум, уместо ње користите „овако смо се договорили раније“, „то није правило које смо договорили“ и сл.
- ▶ Истакните и похвалите сваку малу назнаку пожељног понашања које желите да охрабрите и занемарите мале несташлуке кад год је то могуће. Некада је потребно не реаговати на одређена неризична понашања (шетање по учионици и сл.).
- ▶ Поверите детету да заједно с наставником обавља „значајне активности“.
- ▶ Успоставите систем награде и последице, похвалите га за све добро обављене поступке и јасно реагујте на лоше.
- ▶ Ставите **акцент на поступке, а не на личност ученика.**

2.5. Развијање социјалних и емоционалних вештина код ученика

Пракса показује да се унапређивањем стратегија којима наставници подстичу учење и развој социјалних и емоционалних вештина увећава делотворност њиховог рада са децом, блискост и конструктивност њихових интеракција. Поред тога, подршка развоју социо-емоционалних компетенција код деце пружа прилику наставницима да граде емоционално подржавајуће окружење за децу, које позитивно усмерава њихово понашање, доприноси менталном здрављу и добробити деце, као и њиховом редовном похађању школе.

Када говоримо о превенцији насиља, поред тога што је важно да ученици стекну знања о врстама насиља и узроцима насилног понашања, потребно је да овладају социо-емоционалним вештинама.

Пет кључних социо-емоционалних компетенција:

Саморегулација — способност успешног регулисања сопствених емоција, мишљења и понашања у различитим ситуацијама;

Свест о себи/самосвест — способност јасног препознавања сопствених осећања и мисли и разумевање њиховог утицаја на понашање;

Свест о другима — способност стављања у позицију друге особе и разумевање позиција других, укључујући и оне који имају различито порекло и културу;

Успостављање односа — способност успостављања и очувања здравих и успешних односа са различитим појединцима и групама;

Одговорно доношење одлука — способност особе да направи конструктивне изборе када је у питању сопствено понашање и у социјалним интеракцијама, који су засновани на етичким стандардима, безбедности и друштвеним нормама.

Посебан изазов су вештине везане за **саморегулацију** и зато је неопходно да наставници осмишљено и систематично планирају активности усмерене на овладавање овом вештином, али и да користе свакодневне животне ситуације као прилику за учење и примену. Ако желите да помогнете ученицима да развијају вештине саморегулације, потребно је да им пружите подршку, посветите време и упућујете конструктивне повратне информације.

Размотрите пет неопходних корака који воде саморегулацији

1. Подржите ученика да одреди свој циљ — аспект саморегулације који жели да побољша.
2. Помозите му да направи план како ће у најкраћем року унапредити тај аспект саморегулације.
3. Замолиите ученика да с вама прегледа свој план и затим договорите коначне мере и активности у сарадњи са свима који су важни за реализацију плана (други наставници, стручни сарадници, остали ученици) и који заједно с вама, као део тима за подршку, треба да помогну ученику да оствари план.
4. Подржите ученика да периодично вреднује план у односу на циљ који је поставио и утврди да ли га је потребно мењати, те да се око тога консултује са особама које су део његовог тима за подршку.
5. Када ученик испуни један циљ, иницирајте да постави нови циљ и овлада потребним вештинама.

Последњих година развијени су бројни програми за подршку усвајању социо-емоционалних вештина, који захтевају континуирани и систематски рад са ученицима, и то не само одељењских старешина и стручних сарадника него и свих наставника у школи.

Видети Водич за одељењске старешине:

<https://www.pedagog.rs/wp-content/uploads/2016/08/Korak-napred-u-saradnji-skole-i-roditelja.pdf>

Један од циљева социо-емоционалног учења је да ученици развијају способности за стварање позитивних односа и решавање свакодневних проблема на конструктиван начин.

Развијање животних вештина код ученика односи се на когнитивне, социјалне и емоционалне вештине које се користе у свакодневном животу и укључују: решавање проблема, критичко размишљање, комуникацију, доношење одлука, креативно размишљање, вештине изградње и одржавања односа, изградњу самосвести, емпатију и суочавање са стресом и емоцијама. Ове вештине омогућавају деци да управљају емоцијама, решавају сукобе и ефикасно комуницирају на неагресивне начине, смањујући ризик од насилничког понашања. Животне вештине такође могу умањити факторе ризика за насиље, попут употребе алкохола и дрога.

Оспособљавати ученике да препознају ситуације у којима се може догодити злостављање или насиље, да разумеју потенцијално ризичне ситуације и како их избећи и где потражити помоћ. Вршњачко подучавање може бити добра стратегија.

Промовисање политичке, верске и етничке толеранције такође је важно за спречавање насилног екстремизма и радикализацију. Важно је са децом дискутовати о социјално-културним обрасцима понашања и стереотипима везаним за пол, религију, етничку припадност, инвалидитет и сл. јер неки од тих образаца доводе до повећања ризика од злостављања и насиља. Што се раније започне рад са децом о овим темама, то су веће шансе да се позитивно утиче на дечије ставове и понашање.

Многе од ових вештина које доприносе развоју позитивних односа, ненасилном решавању свакодневних проблема и сл. можемо препознати и у међупредметним компетенцијама (решавање проблема, сарадња, одговорно учешће у демократском друштву). Њихов развој подстиче се кроз свакодневне наставне и ваннаставне активности и кроз посебно осмишљене програме. Међупредметне компетенције развијају се кроз све наставне предмете, при чему стратегије учења и поучавања, садржаји учења, услови у којима се учи, бришу границе између наставних предмета и повећавају простор за интегрисани приступ развоју неопходних животних вештина. Наставни садржаји, начини рада са ученицима у настави (кооперативно учење, пројектна настава, тематски приступ и сл.), партиципација ученика у животу и раду школе, ваннаставни садржаји и активности могу бити прилика за развијање ових важних вештина код ученика.

Погледајте у Приручнику за примену посебног протокола за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања како превентивне активности можете укључити у наставне предмете:

<http://www.uvb.org.rs/pdf/PRIRUCNIK%20ZA%20PRIMENU%20POSEBNOG%20PROTOKOLA.pdf>

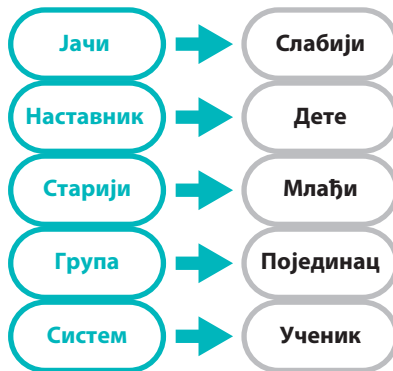
Примери тема и начина рада са децом/ученицима кроз нивое образовања и васпитања, кроз наставне и ваннаставне активности

Основна школа	Средња школа
Комуникацијске вештине	Саморегулација
Разумевање других	Управљање озбиљним сукобима вршњака
Контролисање љутње	Последице употребе алкохола и дрога
Вештине за социјални и академски успех	Навијачке групе
Показивање саосећања	Сексуално узнемиравање
Решавање проблема	Дигитално насиље
Како се одупрети притиску вршњака	Сигурно понашање у вези
Сплеткарење и оговарање	Сигурност на интернету
Сигурност на интернету	Помоћ друговима
Дигитално насиље	Сигурно понашање у вршњачкој групи
Помоћ друговима	Како се одупрети притиску агресивне вршњачке групе
Сигурно понашање у вршњачкој групи	Социјална дистанца
Спортско навијање	Бављење социјалним и културним обрасцима понашања у вези са дружењем и интимним партнерством
Прихватање и уважавање различитости	Дискриминација је...
Став према насиљу	
Родна равноправност	
Предлози за начине рада	
Радионице	Радионице
Игре	Групне дискусије
Играње улога	Дебате
Групне дискусије	Снимање видео-клипова
Истраживачки рад	Писани радови
Форум театар	Форум театар
Кругови подршке	Истраживачки рад
Кругови пријатеља	

2.6. Интервенција из угла наставника

Насиље се може различито дефинисати, али је у основи злоупотреба моћи. Насиље настаје и одржава се захваљујући неравнотежи моћи међу странама у сукобу, а школа јесте полигон на којем су изражени различити односи моћи. Неки од њих су:

ОДНОС МОЋИ

Обавеза наставника је да увек реагује на насиље!

Начином на који реагујемо на проблемске ситуације ученицима шаљемо поруку колико смо спремни и способни да конструктивно решавамо проблеме, односно колико се могу осећати сигурним и заштићеним у средини коју креирамо. Због тога је важно да не користимо насилне стратегије у решавању проблемских ситуација (претње, моралисање, подизање тона, омаловажавање, непримерено обраћање и кажњавање...). Наставник у сваком тренутку мора бити свестан да је он **модел** понашања ученицима.

Истраживање спроведено у Србији указује да наставници често и не примете све врсте насиља. Реагују највише на вербално и физичко насиље, док друге облике насиља ређе препознају или их минимизирају и тиме умањују њихов значај. Велики проценат деце и не обраћа се наставницима за помоћ јер их не виде као помагаче.

Више о резултатима истраживања можете наћи на страни

<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>

у књизи *Насиље у школама*, Драган Попадић.

Мада је императив да професионалац у образовању има нулту толеранцију на насиље, наставници имају различита уверења о насиљу и стратегијама реаговања на насиље. Једна група наставника сматра да ученици треба сами да реше проблем и супротставе се насилнику, други да је насилно понашање развојна фаза и нормална појава код деце, па не реагују, а трећи су склони да верују да дете треба да избегава насиље и насилника, и то сугеришу деци.

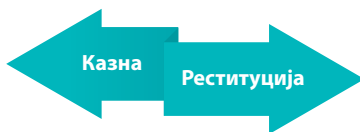
Оваква уверења спречавају наставнике да примерено реагују и од деце буду препознати као успешни помагачи.

Јесу ли наставници често посматрачи? Колико пута сте били у ситуацији да не реагујете на насиље, да га „не видите“? Колико пута сте, када сте видели да се колега нашао у процесу решавања проблема, „прошли“ јер вас се то не тиче (нпр. нисам им одељењски старешина, боље да се не мешам и сл.). Размислите како да промените такву праксу код себе и колега.

За наставника је најважније да гради позитиван однос са децом и изграђује добре интерперсоналне односе међу децом. Да буде пре свега оријентисан на усвајање прихватљивих и пожељних облика понашања, а мање на кажњавање и санкције.

Све облике насилног понашања првог нивоа наставник регулише самостално водећи евиденцију о томе. У комуникацији са децом наставник треба да се руководи најбољим интересом детета, показујући поштовање и уважавање према сваком детету, без обзира на његово школско постигнуће или склоност ка дисциплинским проблемима. Треба да покаже интересовање за свако дете и настоји да му омогући равноправно учешће у школским активностима. Позитиван однос наставника према сваком детету у одељењу јесте модел њиховог узајамног опхођења.

Свако дете жели да буде прихваћено у одељењу. Помозите му да пронађе најбољи начин!

Кроз рад у одељењској заједници наставник може користити различите активности како би побољшао атмосферу у одељењу. Можете користити различите приручнике који вам у томе могу помоћи.

Како стварати пријатну атмосферу за учење, Н. Јовић, Д. Кувелић, Креативни центар, 2010, Београд; *Одељењски сасијанци*, Дона Стајлс, Креативни центар, 2001, Београд.

За највећи број непожељних интеракција међу децом довољна је само интервенција предметног наставника и одељењског старешине. Овде мислимо на насиље које означавамо као насиље првог нивоа.

Када се проблем појави можемо га решавати начелом најмање интервенције — не подизати непотребну или велику панику. На тај начин не губимо поверење деце. Веома је важна добра процена ситуације и залагање да се реши проблем.

Да бисмо могли овако функционисати, важно је да делујемо превентивно:

- ▶ Градимо квалитетан однос са ученицима освешћујући континуирано заједничке вредности и правила када су у мирној, доброј фази,
- ▶ Када се деца пожељно понашају, рећи деци да је у одељењу све у реду, да све функционише добро, настава се успешно одвија и да је то (корисно) добро за све,
- ▶ Други приступ је да реагујемо на ситне суптилне мале неправилности у понашању које могу израсти у велика ометања. Дакле, треба реаговати одмах у зачетку, чим се негативно понашање почне дешавати. Као што је рекао директор једне школе која нема проблема с насиљем — **Не допуштамо да проблем преноћи.**

Невербални знакови (интервенције) који могу смирити ситуацију:

- ▶ осмех, када се адекватно употребљава, показује спремност да се учествује у разговору и одобрава оно што је саговорник рекао,
- ▶ директни контакт очима показује интересовање и прихватање,
- ▶ употреба паралингвистичке комуникације (тон гласа, брзина говора, наглашавање појединих речи) смирује присутне,
- ▶ некад треба појачати глас и бити строжи него што стварно јесте како бисте ученику дали до знања да мислите озбиљно,
- ▶ изразом лица можемо показати емпатију,
- ▶ положај тела који показује пажљиво слушање и укљученост,
- ▶ климање главом показује активно слушање (обраћање пажње).

Размислите које су се ваше интервенције показале као успешне?

Некад смо склони да дозволимо да реагујемо на основу својих предубеђења (јер знамо ко је „добар“, а ко „лош“) или некритичког прихватања онога што смо чули од колега или неког из своје средине. То је замка у коју је врло лако упасти. Морамо водити рачуна о свој деци у одељењу и свако дете заслужује нашу пажњу и поштовање. „Дежурни кривци“ не смеју да постоје!

Подсетите се на законску регулативу и кораке у интервенцији.

Када се осећате несигурним у насталим ситуацијама насиља, обратите се члановима Тима за заштиту у вашој школи и искуснијим колегама. Трудите се да учите од њих и усавршавате своје стратегије реаговања.

Важно је препознати ситуације насиља, односно разликовати их од случајног повређивања и дечијих несташлука.

У циљу да се нежељено насилно понашање не понови међу ученицима, наставник треба да:

- ▶ препозна насиље,
- ▶ идентификује особу (дете) које трпи насиље,
- ▶ идентификује онога који угрожава другог,
- ▶ пружи подршку угроженом ученику и ономе који крши правила и непримерено се понаша (угрожава) другог,
- ▶ ради са ћутљивом већином (одељењем или групом деце)

Размислите на које облике насиља најчешће реагујете. Физичко и вербално насиље је најочигледније. Емоционално и психичко насиље, као и социјално веома је тешко за децу. Опажете ли их и како реагујете на ове облике?

Омаловажавање, ругање, исмевање, етикетирање, оговарање, искључивање из групе, манипулисање, претње или уцењивање тешко је спречити и разрешити. То захтева континуирани рад. Обично је учестало и дуго траје, а самим тим је и веома повређујуће за децу. Потребно је много рада и умешности да се разреши и спречи. Будите свесни тога, али не одустајте у борби против ових облика насиља.

Неки облици насиља, као што је сексуално или породично, често превазилазе наше ингеренције и захтевају консултације с Тимом за заштиту, а неретко и пријављивање институцијама ван школе. То су ситуације другог и трећег нивоа насиља.

Пријављујемо и када посумњамо да се десило насиље (сексуално, породично или трговина људима).
Школа није место на којем треба да ислеђујемо.

Успешан наставник се труди да оствари добар контакт са децом и може да идентификује децу која трпе насиље. Деца често то директно не саопштавају, али могу постојати индиректни знаци који нас на то упућују. Када уђу у улогу „жртве“, деца сматрају да су она одговорна за насиље које им се дешава, стиде се и тешко се обраћају за помоћ, поготову ако нису сигурна да ће после пријављивања бити заштићена или ће ситуација постати опаснија и тежа по њих.

Имајући сазнање о овим подацима, трудите се да будете наставник кога ће ученици препознати као **помагача и особу од поверења**.
Деца која трпе насиље не могу с тим сама да се изборе и потребна им је **ваша помоћ!**

Деца која врше насиље често се налазе у обе улоге: оних који трпе и оних који се насилно понашају. У поступању са онима који крше правила и непожељно се понашају најважније је учити их прихватљивим облицима понашања кроз примену реституције. Треба се усредсредити на то како их научити да прихвате пожељне облике понашања, а не на кажњавање. Казна само прекида нежељено понашање, а деца често нису свесна шта од њих захтевамо и шта треба да ураде или како да се понашају.

Оперативни план заштите

Оперативни план заштите сачињава одељењски старешина с тимом наставника, стручним сарадницима, одељењском заједницом, родитељима и, када је то потребно, са одговарајућим установама социјалне или здравствене заштите.

Оперативни план заштите подразумева планирање помоћи и подршке детету. План заштите прави се и за ученике који су се насилно понашали, за ученике који трпе насиље, а потребно је и пожељно предвидети и активности за ћутљиву већину, посматраче.

Важно је да сви наставници раде заједно и деле исте вредности и уверења око реализације плана. Детету треба понудити више садржаја који ће му помоћи да се осећа сврховито и успешно. План не сме бити тешко достижан за дете и треба да му понуди могућност да уз надзор увежбава и практикује пожељна понашања. Заједно са родитељима ради се ревизија плана заштите.

Планом је потребно јасно дефинисати и следеће елементе:

- ▶ Који су садржаји активности (шта ће се са учеником или ученицима радити)?
- ▶ Како ће се радити (које су све те активности)?
- ▶ Ко ће све радити (улога сваког појединца у раду са ученицима)?
- ▶ Којом динамиком (шта очекујемо и у ком временском периоду то можемо)?
- ▶ Евалуација плана и активности.

Како можемо направити план заштите погледајте у Прилогу 2.5.

Реинтеграција и редефинисање односа са децом

Морамо знати да на дете утичемо само када имамо добру и успешну комуникацију. Водите рачуна да су и одрасли склони грешкама и да у тим ситуацијама треба да се потруде како би обновили свој однос са децом. Свако дете заслужује вашу пажњу и помоћ, али деци која су неуспешна и не сналазе се добро у социјалним односима ви сте најпотребнији. Трудите се да развијате своје стратегије деловања.

Наставници нису увек у прилици да приметите насиље, препознају га и успешно реагују јер је проблем насиља некад вишедимензионалан и превазилази реаговање појединаца у школи, те захтева заједничко ангажовање свих запослених на стварању безбедног школског окружења.

Питања за размишљање:

- ▶ Да ли вам је потребно додатно усавршавање из ове области? Које би то теме биле?
- ▶ Јсте ли упознати са извештајем о броју, врсти и нивоима насиља у школи?
- ▶ Знате ли неки пример позитивне праксе из ваше школе у овој области?
- ▶ Идентификујте случајеве насиља у својој досадашњој пракси и размислите да ли бисте сада другачије реаговали?
- ▶ Размислите којим колегама бисте препоручили овај приручник и учините то?
- ▶ Како бисте унапредили Програм превенције и интервенције на насиље на нивоу школе?

Више на тему руковођење одељењем можете наћи на линку:

https://drive.google.com/file/d/1gUx3aNBL4rizxr5_RzvQMRGSD5zW0Pb4/view

Материјал је настао у оквиру пројекта „Школа без насиља“.

Још неке корисне технике у раду са ученицима

Реституција је креативан процес развијања вештина за конструктивно решавања сукоба. Концепт реституције ослања се на начела:

- ▶ свако чини грешку, грешке су нормалне, људски је грешити;
- ▶ људи знају када су погрешили, и врло мала деца умеју то да препознају;
- ▶ грешке су прилике за учење;
- ▶ кривица и критика потпомажу само да се бранимо, а не да коригујемо понашање;
- ▶ у циљу задржавања самопоштовања склони смо да примењујемо различите технике и рационализације и упадамо у расправу;
- ▶ деца ће се понашати боље уколико знају да их посматрамо као компетентне, одговорне и спремне на промену;
- ▶ кроз реституцију деца јачају своје самопоштовање;
- ▶ ако људи верују у реституцију, неће морати да крију своје грешке.

У разговору са дететом користимо изразе:

- ▶ Свако може да погрешити...
- ▶ Знаш да ниси желео да тако испадне...
- ▶ Занима ме шта ћеш урадити у вези с тим.
- ▶ И мени се десило, и ја сам погрешитио/ла...

Морамо имати у виду да примена реституције није лака, понекад неће бити јасно шта треба урадити или шта је најбоље урадити. Реституција није избегавање критике, моралисање и окривљивање већ трагање за решењима ситуације тако да буду поштовани и они који трпе насиље, као и они који врше насиље. Да бисмо знали да смо на правом путу, важно је да се руководимо циљевима:

- ▶ да охрабрујемо дете које је погрешило да исправи грешку и преузме одговорност за своје понашање,
- ▶ да дете које је претрпело неправду или насиље буде обештећено и добије уважавање за претрпљени бол.

**Основно питање реституције је:
Шта ћеш учинити да поправиш то што си урадио?**

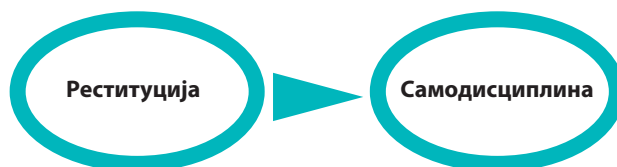

Шта су предности реституције:

- ▶ подразумева напор детета које је показало проблем у понашању да исправи своју грешку,
- ▶ уколико улаже напор, веће су шансе да неће поновити проблематично понашање,
- ▶ дозвољава да дете које је било оштећено проблематичним понашањем буде на адекватан начин задовољено,
- ▶ начин на који је извршена реституција у одређеној ситуацији треба да буде модел за слично понашање,
- ▶ оснажује дете у успешном функционисању.

Кораци у примени реституције

1. Поразговарати са дететом које је направило проблем, подсећајући га на донета правила;
2. Применити правила реституције (подсетити дете на заједничке вредности и донета правила којима чувамо наше вредности, питати га како намерава да поправи грешку);
3. Када дете које је направило грешку дође до идеје како да је поправи, наставник посредује и сви заједно разговарају о потенцијалним решењима.
4. Наставник има корективну улогу, водећи рачуна да реституција има праву вредност, а не формалну и површну улогу, по принципу „ја ћу се извинити, а даље ћу терати по своме“. Ако дете не смисли прави начин реституције, наставник му помаже да до њега дође.

У којим ситуацијама сте примењивали реституцију?

Када се реституција не примењује, мора се применити нека логична последица која је унапред договорена, свима позната и прихваћена у школи. Недопустиво је да изостане реакција на непримерено понашање. Неопходно је укључити родитеље и све друге који могу да помогну.

Видети Правилник о обављању друштвено-корисног, односно хуманитарног рада у школи

<https://www.pedagog.rs/wp-content/uploads/2018/09/Pravilnik-o-obavljanju-dru%C5%A1tveno-korisnog-odnosno-humanitarnog-rada.pdf>

Реституција успешно делује ако се успешно примењује.

Често смо склони да пре времена одустанемо, сматрајући да реституција није делотворна. Морамо поћи од тога да и у овој области стално учимо, да понекад нисмо довољно вешти, као и да је то за децу нешто ново и да они „тестирају“ колико смо заиста озбиљни у ономе што захтевамо од њих.

Треба да будемо свесни и да промена понашања захтева време.

Насиље се често одвија у присуству других ученика, а није редак случај да њихова реакција изостане. Важно је оснажити децу да је у тим ситуацијама најважније да потраже помоћ одраслих, али треба да добију јасна упутства шта се од њих у таквим ситуацијама очекује, односно како да спрече насиље и помогну ономе ко је угрожен.

Медијација у школи

Медијација је начин решавања конфликта и превазилажења неспоразума у којем се неутрална, трећа страна појављује у улози посредника између сукобљених страна.

Циљ медијације је да се конфликту приступи на конструктиван начин и дође до заједничког решења око којег постоји сагласност, а које води успостављању изгубљеног поверења и уважавања.

За медијацију су потребне одређене вештине које обједињују комуникацију, преговарање и посредовање, као што су: активно слушање, изражавање својих потреба без оптуживања, критиковања и етикетања других, вештине преговарања којима се процес усмерава ка позитивном исходу уз поновно успостављање поверења, процедуре и правила којима се уводи ред у понашање и односе међу странама у процесу медијације.

Да би се процес медијације успешно одвијао, потребно је:

- ▶ добровољно учешће обе стране,
- ▶ да медијатор помаже странама у сукобу да реше проблем, не да решава проблем уместо њих,

- ▶ да размена током медијације буде поверљива, тј. да оно што је речено остаје између медијатора и страна у сукобу,
- ▶ да медијатор усмерава дијалог на оно што може да се уради (конструктивно решење), а не на оно што је било, оптужујући једну или другу страну,
- ▶ чак и када у току медијације стране у сукобу говоре искључиво о ономе што је било, медијатор то преводи на језик „сада и овде“, тако што тежи да се утврди:
 - ▷ шта је то што обема странама треба (потребе), и
 - ▷ на који се начин могу задовољити (захтеви и могућа решења).

У школи улогу медијатора најчешће преузима наставник, а да би у томе био успешан мора се озбиљно подучавати и увежбавати. Уколико сте у могућности, вештинама медијације можете обучити и чланове вршњачког тима. Вршњаци могу бити веома успешни медијатори јер имају предности које ми одрасли немамо.

О медијацији се можете више информисати у наведеним приручницима у којима постоје поглавља о успешној комуникацији, конструктивном решавању конфликта, Ја-порукама, активном слушању...

- ▶ *Од свађе слађе* — Приручник за водитеље, радионица из области образовања за вештине медијације, група ауторки Зорица Трикић, Драгана Коруга, ГТЦ, Београд 2006.
- ▶ *Научи, њоенширај* — Станислава Видовић, Милена Голић, Драгана Ђук Миланков, Зорица Трикић, Јелена Врањешевећ, Драгана Коруга, ГТЦ, Београд 2005.

Активно слушање

Да бисте као наставник били успешни у комуникацији и медијацији, веома је важна и вештина активног слушања. У вашој школи сигурно постоје наставници којима се поверава највише ученика и колега. То су најчешће особе од поверења које умеју да **чују** и **препознају** и невербалне знакове оних који им се обраћају.

Активно слушање је настојање да сазнамо шта нам саговорник (ученик, родитељ, колега) жели рећи и јасно стављање до знања да смо га разумели.

Примамо садржај поруке и осећања саговорника која прате поруку.

Порука активног слушања је:

- ▶ чујем твој проблем,
- ▶ разумем како се осећаш,
- ▶ помоћи ћу ти да размислиш о проблему, и
- ▶ настојаћемо да пронађемо решење.

Да бисмо некога активно слушали, потребно је да обезбедимо време и простор у којем нећемо бити ометани док слушамо и можемо потпуно да усмеримо пажњу и на осећања саговорника и покажемо му да смо искрени и да нам је до њега стало.

Уколико успешно савладамо ову технику бићемо у стању правилно да схватимо оно што нам је речено, разумемо ситуацију и покажемо разумевање, подстакнемо даљи разговор, остварујемо и изграђујемо однос **поверења** како бисмо могли боље да утичемо на саговорника, односно ученика. На овај начин помажемо детету да објасни проблем и оснажујемо га да га реши, а уједно смањујемо и интензитет емоција особе с којом разговарамо, било да је ученик, родитељ или колега.

Добробити од успешног разумевања саговорника су велике и зато је важно да се потрудимо да их савладамо.

Погледајте наведену литературу и прилоге 2.3. и 2.4, који вам могу помоћи у разумевању активног слушања.

Вођени дијалог

Вођени дијалог је још једна техника важна за успешну комуникацију и овде ћемо вам навести основне смернице које могу бити од користи.

Вођени дијалог је процес кроз који одрасли усмерава дете у жељеном правцу. Вођеним разговором/дијалогом одрасли подучава децу пожељним и за заједницу прихватљивим облицима понашања, који ће на најбољи начин истовремено задовољити њихове потребе и потребе других. На овај начин одрасли код деце развија рефлексиван и критичан однос према сопственом мишљењу, одлучивању, понашању, као и према мишљењу, понашању и одлучивању других у њиховом окружењу.

У чему се састоји техника вођеног дијалога?

Успешност вођеног дијалога заснива се на следећим правилима која нам омогућавају да проговоримо другачијим језиком и обезбедимо да нас деца боље чују и конструктивно реагују.

- ▶ Скретање пажње на позитивне примере и сугерисање прихватљивог понашања: „Ако хоћемо нешто да кажемо, сачекамо да онај који говори заврши“, уместо: „Не упадај у реч опет!“
- ▶ Нуђење благовремених сугестија или постављање питања да би се избегла фрустрација детета: „Можда ће ти помоћи ако узмеш већу кутију?“, уместо: „Просућеш то свуда по поду уколико не престанеш да сипаш!“

- ▶ Подучавање деце описивањем конкретног понашања које се очекује и које је пожељно: „Када будемо ишли у посету ватрогасној станици, пажљиво ћемо се попети на ватрогасна кола и радити само оно што нам ватрогасац буде рекао“, уместо: „Понашајте се пристojно! Знате ви да се понашате кад треба!“ „Нећемо ваљда да се обрукамо пред ватрогасцима.“
- ▶ Нуђење деци вишеструких могућности избора у зависности од узраста, претходног искуства, знања, нивоа социјализације и сл. Што су деца старија, могу добити више могућности. С мањом децом покушајте са „Хоћеш ли да узмеш црвени или плави маркер да би означио текст?“, уместо: „Чиме ћеш то да означиш?“ или „Узми црвени маркер и означи текст.“
- ▶ Скретање пажње детета на неку другу активност: „Данас сте били успешни на часу и урадили све задатке које сам вам донела“, уместо: „Престани да разбацујеш и котрљаш бојице по столу!“
- ▶ Охрабривање пожељних понашања.

Изазовне ситуације за наставнике

Шта урадити када се дете повери да је злостављано или занемаривано?

- ▶ Узети за озбиљно — веровати детету, и то му на пригодан начин казати и показати.
- ▶ Сачувати смиреност — успоставити самоконтролу — не показивати своју узнемиреност и панику јер то може уплашити дете.
- ▶ Наћи место и време где се и када са дететом може мирно, насамо, неометано и довољно дуго (колико је детету потребно) разговарати. Заказати (што је пре могуће), ако је нереално одмах. Држати се заказаног термина.
- ▶ Показати заинтересованост за дете као личност, а не радозналост за случај — фасцинацију садржајем.
- ▶ Показати саосећање за дететову бол и патњу, трпњу, тешкоће (не претеривати до сажаљења).
- ▶ Користити речник детета и све остало што му може помоћи да се изрази (играчке, цртеж).
- ▶ Питати неутрално, никако сугестивно („Реци ми мало више о томе што се догодило... И шта је било онда?“).
- ▶ Дете одлучно ослободити кривице („Ти ниси крив и ти ниси лош“).
- ▶ Подржати отвореност детета („Добро је што си рекао. У праву си, није лако казати, али тако треба“).

- ▶ Одредити дететове ургентне потребе („Шта ти сада треба да се боље и мирније осећаш?“).
- ▶ Одредити дететове стрепње („Шта те још брине, чега се плашиш?“).
- ▶ Обећати детету заштиту и подршку (најбоље што унемо — искрено — реално и испунити обећано). **ВАЖНО: Не обећавати чување тајне! Не изневерити обећања!**
- ▶ Обавестити дете о наредним корацима — шта ћете тачно урадити.
- ▶ Проверити јесмо ли добро разумели то што дете саопштава.
- ▶ Пријавити случај Тиму за заштиту, психологу, педагогу, директору школе.

Када је дете у ситуацији неконтролисаног беса:

- ▶ Избегавајте превише кретања и говором тела искажите неагресивне намере.
- ▶ Користите паузе између одговора. Коришћење облика тактичког паузирања може умањити шансе за конфронтацију, а такође показује поштовање, као и када парафразирамо и рефлектујемо оно што говорите. Запамтите да тишина може бити веома ефикасна.
- ▶ Покажите истинску забринутост и помозите ученику да преузме контролу над ситуацијом.
- ▶ Не подстиците спиралу конфронтације. Када ученик виче, не трудите се да будете гласнији од њега.
- ▶ Позиционирање је кључно — стојите у десном углу до ученика, ни превише близу ни превише далеко. Стајање унутар те зоне комфора (око 50 цм) или сувише близу љутог ученика може да погорша ситуацију. Међутим, стајање предалеко и повлачење од ученика може изгледати као знак слабости.
- ▶ Став с прекрштеним рукама шаље поруку да нисмо спремни да чујемо или се дистанцирамо од проблема.
- ▶ Избегавајте претерани контакт очима јер се то често доживљава као претња.
- ▶ Понекад је и самом ученику потребно да се увери да је безбедан јер су некада и ученици уплашени својим реакцијама које не могу да контролишу. Користите језик разумевања, уз нуђење помоћи „Сви смо људи, па је у реду да се понекад овако осећамо — свакако ћемо моћи да пронађемо решење“.

Уколико смо сазнали нешто што је за нас веома тешко, а уједно је живот и развој детета угрожен или је дошло до кривичног дела, можемо упасти у професионалну кризу.

Како се манифестује професионална криза?

- ▶ **Не интервенишемо** — оглушујемо се о знаке, обесхрабрујемо дете у покушајима да нам се повери, не верујемо детету, чувамо тајну, негирамо злостављање/занемаривање.
- ▶ **Слепо интервенишемо** („спасавамо“) у једном сложеном, дуготрајном, деликатном процесу, који још уз то и не познајемо, те га и не разумемо довољно.
- ▶ **Хвата нас паника** — не слушамо дете. Додајемо чињенице, тумачимо и интерпретирамо. Сопствену панику преносимо на дете и доносимо непромишљене одлуке.
- ▶ **Нисмо довољно вешти, а предузимамо акцију.** Мотивисани смо, желимо да делујемо одмах, а још нисмо овладали потребним вештинама. Потребна нам је подршка!

Погледати материјал Психолошке кризне интервенције у образовно-васпитним установама:

http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Prirucnik_final_zaj_sajt.pdf

Прилог 2.1. Неке технике руковођења одељењем

Сугеришите прихватљиве начине понашања

НЕ: „Спусти ноге са столице!“

ДА: „У учионици ђацима ноге треба да су на поду.“

Смањите анксиозност и фрустрацију ученика благовременим нуђењем могућих решења/ сугестија

НЕ: „Просућеш воду свуда по поду ако не престанеш да сипаш.“

ДА: „Мислим да би било добро да сада узмемо већу кантицу.“

Директно дефинишите/подучавајте добро понашање

НЕ: „Одакле вам идеја да трчите по цвећу, срам вас било!“

ДА: „На излету ћемо се држати заједно и нећемо газити цвеће.“

Понудите одговарајуће могућности

НЕ: „Шта бисте сада радили?“; „Мораш да ћутиш док други заврше своје задатке.“

ДА: „Хоћете ли да цртате или да певате?“; „Јеси ли видела овај часопис о...?“

Похвалите позитивна понашања

НЕ: „Шта ће то да значи, напосред си ово добро урадио!“

ДА: „Баш си лепо то урадио!“

Дефинишите сигнал за одређену активност/учините дешавања у учионици предвидљивим

НЕ: „Доста више те галаме, полудећу од вас!“

ДА: „Кад год дигнем руку, значи да је у учионици прегласно.“

Прилог 2.2. Упитник — Који је ваш стил управљања одељењем?

Одговорите на следећих 12 питања и сазнајте више о свом стилу управљања одељењем. Кораци су једноставни:

- ▶ Сваку тврдњу пажљиво прочитајте.
- ▶ Свој одговор оцењен на основу доле наведене лествице напишите на листу папира.
- ▶ На сваки исказ одговорите на основу стварне или замишљене ситуације у учионици.
- ▶ Следите упутства за бодовање у наставку:
 - 1 — уопште се не слажем;
 - 2 — не слажем се;
 - 3 — неутрално;
 - 4 — слажем се;
 - 5 — апсолутно се слажем.

Број	Тврдња	1	2	3	4	5
1.	Ако ученик омета час, без расправљања сноси последице.					
2.	У учионици мора бити тихо како би ученици могли да уче.					
3.	Водим рачуна о томе шта и како моји ученици уче.					
4.	Не желим да грдим ученике јер би их то могло повредити.					
5.	Увек покушавам да објасним разлоге својих правила и одлука.					
6.	Не прихватам извињење ученика који је закаснио.					
7.	Ученик мора бити сваког часа спреман да одговара.					
8.	Дисциплина ученика на часу зависи од занимљивости мог излагања и метода рада.					
9.	Увек треба да опростим ако ученик није урадио домаћи задатак.					
10.	Емоционално благостање мојих ученика важније је од контроле у учионици.					
11.	Моји ученици знају да моје предавање могу прекинути ако имају релевантно питање.					
12.	Ако ученик тражи помоћ, увек му испуним молбу.					

Бодовање теста:

Саберите своје одговоре на изјаве **1, 2, 7 и 6**. То је ваш резултат за **ауторитарни стил**. Саберите своје одговоре на изјаве **3, 5, 8 и 11**. То је ваш резултат за **демократски стил**. Саберите своје одговоре на изјаве **4, 9, 10 и 12**. То је ваш резултат за **либерални стил**.

Највиши резултат је ваш стил управљања разредом. Резултат за сваки стил управљања може бити у распону од четири до 20. Висок резултат указује на снажну склоност том одређеном стилу.

Могуће је да ће током стицања искуства у раду, у настави доћи до промене стила, па вам стил који сте преферирали више неће одговарати. Могуће је користити различите стилове зависно од специфичности ситуације. Успешан је наставник који може проценити ситуацију, а затим применити одговарајући стил.

На крају вас подсећамо да је циљ ове вежбе да вас подстакне на размишљање о стиливима управљања у учионици и потенцијалним променама.

Прилог 2.3. Медијација у школи

Како да посредујете међу децом која су у сукобу?

Медијација има све битне карактеристике процеса решавања проблема: дефинисање проблема, излагање могућих решења, избор решења, доношење одлуке, спровођење одлуке и процена успешности одлуке/решења.

Шта наставник-медијатор треба да ради? Које би улоге требало да има?

Неутрална трећа страна:

- ▶ Објашњава процес медијације и контролише процес (никако садржај);
- ▶ Охрабрује, има став да се договор може постићи;
- ▶ Ствара атмосферу прихватања и уважавања како би стране дошле до договора;
- ▶ Осетљив је за потребе обе стране: реагује у ситуацији када се једна од њих осети угроженом и „притиснутом“;
- ▶ Објашњава у ситуацијама када процени да су потребна додатна објашњења, обема странама даје времена да размисле.

Активни слушалац:

- ▶ Слуша и препознаје потребе обе стране;
- ▶ Преводи језик критика, оптужби и процена на језик потреба и очекивања;
- ▶ Омогућава странама у сукобу да се узајамно чују.

Отвара различите могућности

- ▶ Нуди могућности о којима учесници медијације нису размишљали (нпр. „Шта ако се договорите да причате о томе следећег понедељка?“);
- ▶ Наводи учеснике да продукују што више решења (нпр. „Постоји ли и неки други начин да се то сагледа?“);
- ▶ Децентрира учеснике наводећи их да се ставе у позицију друге стране и сагледају њену могућу реакцију, осећања (нпр. „Како бисте се ви осећали када би се Марија преместила у другу учионицу?“).

Тестира реалност

- ▶ Током процеса медијације проверава да ли су решења изводљива (нпр. „То би значило да треба урадити?“);
- ▶ Током формулисања договора проверава обавезују ли се обе стране да ће га се придржавати и да су разумеле шта се од њих очекује (нпр. „Мислите ли да ће се она заиста сложити с тим?“ или „Због чега мислите да ова идеја не може да се примени?“).

Подржава процес

- ▶ Показује да цени и уважава напоре обе стране да раде на постизању и остваривању договора;
- ▶ Подржава обе стране да истрају у напорима да се договор постигне;
- ▶ Помаже обема странама у ситуацијама када се појаве проблеми у вези с постизањем и поштовањем договора.

Кроз које фазе пролази процес медијације?

Као наставник-медијатор важно је да имате на уму да процес има неколико фаза или корака кроз које пролази, али да нисте у обавези да све фазе или кораке пролазите у свакој ситуацији, као и да брзина којом кроз њих пролазите зависи од много фактора и околности. Ту осетљивост стећи ћете искуством. Овде наводимо фазе/кораке како се оне примењују у званичним процедурама добро тренираних медијатора.

I фаза: Јасно дефинисање проблема

Ово је важан корак, пошто од дефиниције проблема зависи колико ћемо га успешно решити.

У овом кораку користите вештине активног слушања да бисте помогли странама у сукобу да:

- ▶ јасно дефинишу ситуацију, без интерпретације,
- ▶ изразе своје потребе,
- ▶ направе разлику између потреба и жеља (начина задовољења потреба), које се у ситуацијама сукоба често мешају.

Ако је конфликт сложен и обухвата неколико незадовољених потреба са обе стране, можете да их испишете на табли како би били видљиви и вама и странама у сукобу.

Овај корак завршава се када су потребе обеју страна јасно дефинисане.

II фаза: Смишљање могућих решења

После јасно дефинисаних потреба, медијатор подстиче обе стране у сукобу да смисле различита решења која би могла да задовоље и једну и другу страну. У овом кораку може се користити техника бр-исторминга (мозгалице), у којој се сукобљене стране подстичу да дају што више различитих решења, не процењујући потенцијалну вредност и успешност појединих решења.

III фаза: Процењивање решења

У овом кораку процењују се могућа решења, нека одмах елиминишемо, око неких се договарамо имајући у виду колико су адекватна за решење проблема.

IV фаза: Доношење одлуке

Уколико су претходни кораци правилно спроведени, овој корак није тежак. Често се најбоље решење само наметне. Уколико се сви сложе, овај корак се завршава. Уколико се појави неколико прихватљивих решења, потребно је поново размотрити свако од њих. Трудите се да постигнете потпуну сагласност, важно је да то буде решење око којег се и једна и друга страна слажу да је најприхватљивије и да ће задовољити њихову потребу.

Напомена: Понекад се после овог корака појављује нека врста уговора којим се стране обавезују да ће испробати предложено решење.

V фаза: Одређивање начина спровођења решења

Често се дешава да се донете одлуке не спроводе. То се дешава онда када се не утврди прецизно начин на који ће се одлука спроводити (ко ради, шта ради, када и како).

VI фаза: Процена успешности решења

Основна идеја је да се процени ефикасност постигнутог договора и да сви учесници у медијацији, укључујући и медијаторе, кажу своје мишљење.

Прилог 2.4. Шта све чини активно слушање

Показивање пажње	Покажите пажњу саговорнику, „говором тела“ покажите да га слушате;
Непристрасност	Ово је један од најтежих елемената јер не треба да изразите своје слагање, неслагање или став о ономе о чему вам дете говори већ само да га пажљиво слушате и тежите да га разумете;
Рефлектовање	Користите исте или сличне речи да бисте реаговали на дететову идеју. На пример: „Заиста сам незадовољан/на данашњим радом“. Слушалац: „Звучи као да си имао неких проблема у вези са данашњим активностима“. Ова техника помаже да обе стране искажу своју реакцију на догађај и добију што више информација једно од другог;
Слушање осећања	Уколико је нешто важно за дете, оно ће исказивати осећања о тој теми. Често су сама осећања најважнији део поруке. Трудите се да препознате емоције које оно осећа у вези с тим. На пример: „Звучиш ми као да те је неко прилично наљутио“, или „Из начина на који си описала ситуацију, закључујем да си се веома изнервирала.“
Резимирање	За саговорника је важно да зна шта мислите. Зато резимирајте ваше утиске и кажите их саговорнику. Тиме ћете осигурати боље разумевање онога о чему је било речи и пренети своје разумевање саговорнику. На пример: „Ако сам добро разумео/ла, ти говориш о томе да си незадовољан и да си се изнервирао јер састанак није текао у складу с твојим очекивањима. Осим тога, желео си да са састанка изађеш с конкретним закључком и задацима.“

Текст је преузет из књиге *Од свађе слађе*, Трикић З., Коруга Д., Београд, 2006.

Прилог 2.5. Оперативни план заштите

Подаци о ученику _____

1. Дефинисање, опис проблема
2. Општи утисак о понашању (социјални статус у ОЗ, учешће у школским активностима, расположење, сарадљивост, интеракција са запосленима, интеракција с вршњацима, породични односи...).
3. Капацитети/снаге детета (облици понашања које ученик испуњава, а који су у складу са школским обавезама и очекивањима одељењске заједнице и одељењског старешине, по чему је омиљен у одељењу, у којим активностима је успешан или показује високу мотивисаност, у чему је самосталан, истрајан и доследан...).

Одређивање циљева промене у понашању

4. Дугорочни циљ (навести која знања, вештине и вредности дете треба да усвоји, описати жељено понашање).
5. Краткорочни циљеви (први корак; јасан опис жељене промене у понашању; навести вештине и вредности које ученик треба да савлада, усвоји како би се постигла дугорочна промена; одредите рок, размислите шта може кроз наставу, а шта кроз ваннаставне активности...).

Активности	Задужена особа	Време реализације
	одељењски старешина	
	предметни наставници (дежурни наставници)	
	педагог	
	психолог	
	одељењска заједница	
	школски тимови	
	родитељи	

Заједно са децом

3.1. Шта све треба узети у обзир

Истраживања и свакодневно искуство наставника, ученика и родитеља потврђују да се у школама догађа насиље, дискриминација, повређивање, занемаривање и злостављање. Због тога је неопходно да наставници у своју свакодневну праксу уврсте и рад са ученицима на усвајању различитих знања, вештина и способности као саставни део активности којима се креира сигурно и подстицајно школско окружење. То је веома сложен и дуготрајан задатак, који укључује:

- ▶ усвајање знања о правима и обавезама,
- ▶ препознавања потреба, емоција и мисли које условљавају различита понашања,
- ▶ учење како да се изразимо и деламо на начин који ће бити одговарајући, прихватљив и неугрожавајући и по себе и по друге,
- ▶ учење конструктивних начина решавања конфликта и проблема,
- ▶ развијање саосећајности, уважавање и поштовање различитости,
- ▶ али и познавање процедура и поступања у случајевима испољавања било ког вида насиља и сл.

Основни задатак школе је да обезбеди подршку детету како би превазишло проблем, ојачало своје одбрамбене способности, развило и оснажило самопоштовање.

Сврха овог поглавља је да се школама, наставницима и сарадницима понуде конкретни садржаји, теме, стратегије и активности у раду са децом које су у функцији превенирања нежељених понашања.

3.2. Вршњачко насиље (*bullying*)

Међу вршњацима у основним и средњим школама присутан је облик насиља који је некад веома тешко приметити и препознати. Вероватно је овој појави допринела дигитализација, друштвене мреже, интернет. И одрасли и деца често не могу са сигурношћу да процене има ли у школи или не вршњачког насиља, као и да одређене облике понашања међу децом сврстају у вршњачко насиље. Када разговарате с наставницима о томе како разумеју вршњачко насиље или злостављање, дешава се да га наставници исте школе различито разумеју и дефинишу. Често се и не слажу у перцепцији понашања јер различито тумаче исто понашање — једни као вршњачко насиље, а други „само као игру“.

Шта се назива вршњачким насиљем или злостављањем?

Према Шкотском савету за истраживања у образовању (*The Scottish Council for Research in Education*), скала дефиниција је веома широка и разноврсна: то може бити право насилно понашање (вербално или физичко), али и само један поглед; може бити прикривено непријатељство, али и отворено застрашивање; може се јављати само привремено или повремено, а може трајати и годинама у континуитету.¹¹

Једна од могућих дефиниција вршњачког насиља/злостављања могла би бити она коју предлажу стручњаци из већ поменуте институције, која се бавила истраживањима овог облика насиља у својој средини:

„Вршњачко злостављање је намерна, свесна жеља да се узнемири, малтретира, застраши, нанесе повреда другој особи — вршњаку. Том приликом, онај/она који/која злоставља сматра да поседује неку врсту надмоћи, која наставнику није увек лако препознатљива.“¹²

Када је вршњачко насиље у питању, кључно питање за сваку школу је: *Према којим критеријумима се понашање катигорисе као вршњачко насиље?*

За неке ученике насиље над вршњацима је легитимно понашање у ваншколском контексту, легитиман начин којим се демонстрира снага и на бази ње уређују међусобни односи. Често овакво уверење важи и за породични контекст. Родитељи уче децу да се супротставе, да узврате „истом мером“ и на тај начин насиље према вршњацима препоручују као легитимни начин самозаштите и дефинисања сопствене позиције у субкултури вршњака. Том приликом школској заједници је веома тешко да стави под контролу и превенира вршњачко насиље. Школа у том случају мора да одговори на следећа кључна питања:

¹¹ Извор: The Scottish Council for Research in Education, Edinburgh EH88JR, 1992 printed by GNP Booth, Glasgow G134DL.

¹² Исти извор.

- ▶ Које вредности школа треба да промовише?
- ▶ Како да се ефикасно супротстави породичном васпитању које подржава и сугерише насилно понашање међу децом?

Ова питања важе за све облике неприхватљивог понашања у школском окружењу, која су под неким околностима постала саставни део културног миљеа, уграђена у систем вредности и уверења заједнице, а у супротности су са основним педагошким и психолошким постулатима васпитавања и одрастања. То је случај са насиљем свих врста и облика, системом вредности који се промовише двојном моралношћу, дискриминацијом по основу било које различитости и сл. Уколико се овим појавама школа не супротстави на време и на прави начин, она ће се и сама стопити са општим контекстом и индиректно — нечињењем — подржавати овакве облике понашања и појава, а да није свесна да то чини.

Како се манифестује вршњачко насиље?

Како ће се вршњачко насиље испољити умногоме зависи и од онога ко га врши и од онога према коме се испољава, од њихових животних предисторија и од извора из којег црпе нелегитимну моћ и генеришу немоћ. Нема много правилности, посматрано по узрастима и полу, мада има много предрасуда у том погледу које креирају погодне услове да се вршњачко насиље развије и учврсти у некој средини. Наиме, присутан је стереотип да дечаци чешће примењују застрашивање и физичко малтретирање, а да девојчице чешће примењују искључивање и вређање. Међутим, у истраживањима *Насиље у школама у Србији — Анализа сјања 2006-2013*, има дечака који чешће примењују вређање и искључивање, као што има и девојчица које чешће примењују физичко малтретирање и насиље. Такође је примећено да старији ученици чешће користе речи и друштвену изолацију у сврху вршњачког злостављања, док млађи често бивају директније агресивни.

Вршњачко насиље није само агресиван испад. То је често прикривено понашање, недоступно наставницима, али веома болно за особу која му је изложена. То је намерно и неоправдано повређивање друге особе

Ћутање и прикривање подржава вршњачко насиље!

Уколико не примећује вршњачко насиље и не реагује на њега, школа деци индиректно шаље поруку да је оно дозвољено. Такође, у школама је деци често забрањено „тужачање“, чиме се сугерише да је причање о вршњачком насиљу „њушкање“ по приватности и слабост. Онда се поставља питање како се школе заправо односе према вршњачком насиљу? Како га третирају?

Понекад школе решавају проблем тако што се ученик који је изложен насиљу од вршњака премешта у друго одељење или другу школу, често и под притиском родитеља.

На тај начин, тј. измештањем особе која је изложена насиљу вршњака, школа покушава да умањи или прикрије проблем, што не доприноси да се проблем суштински разрешава јер је фокус на последицама, а не на узроку.

Међутим, и у школама које своје наставнике и ученике охрабрују да слободно говоре, дешава се да ученици мисле да насиље међу вршњацима треба да буде тајна и да тако треба и да остане. Због тога је веома тешко и открити га. Оно се најчешће дешава у школским просторима који су сакривени од очију не само одраслих него и већине ученика. Може се дешавати и у самој учионици, поред наставника и ученика — за наставника неприметно, за ученике очигледно. У том случају ученици се користе као сведоци, што онима који се насилно понашају и одговара (имају публику) јер даје легитимитет њиховој иначе нелегитимној надмоћи.

Али вршњачко насиље се дешава и ван школског дворишта, а та дислоцираност је „добар“ разлог да се често и не сматра школским проблемом. Школе тада сматрају да је насиље, без обзира на то што су укључени ученици из школе, проблем породице и шире заједнице. Ово важи за школе које не могу ефикасно да му се супротставе, а у ствари проблем је заједнички... Пре или касније ће се пренети и у школу, те захтева да се сви заинтересовани субјекти и агенси повежу у решавању.

Како се ефикасно супротставити вршњачком насиљу?

Тешко је дати рецептуру која је добра за све школе и заједнице. Са друге стране, није добро не реаговати када се примети да се у школи дешава вршњачко насиље. И ради оних који га чине и ради оних који трпе последице. Намећу се питања: *Шта мисле деца која шире вршњачко насиље ако се школа не сујројсџавља, ако их не шџиџи? Можда мисле да насџавницима није сџало до њих? Да школа намерно нишџа не ѓредузима. Можда ѓушљива већина верује да онај ко шџри насиље заслужује да буде злосџављан (чесџ сџереоџиџи који ѓодржава ѓушљиву већину у сџању ѓуџања и неделања).*

Свака школа треба да креира стратегију према сопственом контексту који претходно треба истражити, анализирати и идентификовати показатеље који ће усмерити политику деловања. Када кажемо контекст, мислимо на окружење школе, атмосферу у школи, структуру запослених, број ученика и величину одељења, социјално-економско стање породица ученика, флукуацију запослених и ученика, функционалност школског простора, локалну културу и традицију, установе, предузећа и организације с којима школа сарађује, локалне медије, дакле све околности које су од важности за живот и рад школе. Важно је имати у виду и вредновање квалитета образовно-васпитне установе, како унутрашње тако и спољашње, нарочито у области подршке ученицима и етоса. Све то треба користити да се креира стратегија образовно-васпитне установе према контексту који је предуслов успешно спроведених програма превенције насиља.

Вршњачком насиљу може бити изложено било које дете које се на „погрешном“ месту у „погрешном“ тренутку понаша „погрешно“ (погрешно = непожељно за онога који злоставља). Оно може дуго, тихо да пати све док не добије довољно подршке да проговори о свом искуству (наставници их не препознају благовремено јер немају ниједну од типичних карактеристика). Свако дете може да се нађе у улози онога ко се насилно понаша, као и у улози онога ко трпи насиље!

Ефикасне стратегије за стварање безбедног и подстицајног школског окружења

Охрабривање наставника и ученика да говоре о вршњачком насиљу привидно повећава присутност, тј. повећава видљивост насиља у школи, али докле год у школи не постоји политика или програм за сузбијање вршњачког насиља и воља свих да се спроводи, насиље у школи се неће смањити. У том смислу неопходно је:

- 1. Развијати свест код наставника о важећим стереотипима о вршњачком насиљу** и карактеристикама оних који га испољавају како им се не би десило да изван уврежених стереотипа не препознају ниједан други облик вршњачког насиља, те да насилна понашања сврставају у „обично такмичење“, „борбу за лидерску позицију“, „мало грубље задиркивање“ и сл.
- 2. Кроз наставне и ваннаставне активности подстицати:**
 - ▶ кооперативно учење, кооперативне активности и акције на нивоу одељења и школе,
 - ▶ учење ненасилног разрешавања ситуација неслагања, свађе, конфликта међу вршњацима,
 - ▶ развијање емпатичности и усвајање емпатијске комуникације и емпатијског понашања према себи и другима кроз активности играња улога и Форум-театар — театар потлачених (на пример, прорађивања конкретне ситуације из актуелног школског живота),
 - ▶ рад на усвајању ненасилног и говора осећања како би се развила осетљивост за јасно, прецизно исказивање сопствених доживљаја/осећања и потреба и препознавање/разумевање доживљаја и осећања других...
 - ▶ развијање међупредметних компетенција — сваки час је прилика за рад на превенцији насиља.
- 3. Кад насиље врши група вршњака, мере школе се морају односити и на појединце.** Вршњачко насиље може бити акт појединца који демонстрира своју лидерску моћ на пријатељима из групе, као и на вршњацима из одељења и школе. Некада појединци убеде целу групу да им се придружи, да тиме потврде оданост групи. Некада им се чак и жртве придружују да би одглумиле „придруживање групи“ и тако

нашле заштиту од насиља. Групно вршњачко насиље је видљивије, али га је теже контролисати и сузбити. Један од начина на који школе решавају овај проблем јесте да казне целу групу или да је расформирају. Иако типичне, ове мере нису ефикасне као што се верује јер насилне групе могу померити своје акције ван школског окружења, на улици или могу постати деструктивни према школи.

4. Важно је да сваки одељењски старешина што пре и што боље упозна све своје ученике, да се старешинство што мање мења како би се ова стратегија одржала што лакше и дуже. Када се бира стратегија према вршњачком злостављању од група, једино се можемо ослонити на чињеницу да сваку групу вршњака чине појединци, да те појединце најбоље познаје њихов одељењски старешина и да на њих, ма како били део групе, ефикасно можемо утицати једино као на индивидуе склоне вршњачком насиљу.

5. Такође је важно да међу наставним особљем и управом школе постоји сагласност, заједничке мере деловања, јединствен вредносни систем уграђен у курикулум и да сви наставници буду упознати са одлукама — превентивним и/или интервентним мерама које се доносе у вези с појединим ученицима и групама и да у њима учествују.

Када се опредељује за стратегију којом приступа проблему вршњачког злостављања, сваки одрасли, био он/она професионалац и/или родитељ, треба да има на уму питање: *Шта се дешава са онима који чине и онима који њих вршњачко злостављање/насиље, какве ће последице оставља?*

И једни и други могу имати различите животне исходе. Са једне стране, сматрало се да они који имају **искуство насилника** у раном детињству остају насилни и касније током живота. Мада нема још увек довољно лонгитудиналних истраживања која би то оповргла или потврдила, лако може бити да је то тако¹³. И то важи не само за физичко већ и за психолошко и емоционално насиље.

Са друге стране, изложеност вршњачком насиљу оставља последице на целокупну личност. Неко се опорави, а неко ово искуство носи целог живота. Неки трајно пате од емоционалног стреса који води озбиљним проблемима као што су: нижа постигнућа, губитак самопоуздања, повлачење, али и депресија, суицидалност, а није редак случај да себе доживљавају као неадекватне, недруштвене, одбачене, депресивне, стране породици.

¹³ Према истом извору.

3.3. Спречавање вршњачког насиља

Како одговорити на вршњачко насиље?

Први кораци:

- ▶ Сачувајте смиреност! Ако реагујете емотивно, ономе ко се насилно понаша пружате доживљај забаве и задовољства и препуштате му контролу над ситуацијом;
- ▶ О инциденту извештавајте озбиљно;
- ▶ Предузмите акцију што пре;
- ▶ Пружите сигурност онима који су изложени злостављању вршњака, не дозволите да се осећају неадекватно или глупо;
- ▶ Понудите конкретну помоћ, савет и подршку;
- ▶ Охрабрите ученика који се насилно понаша да сагледа ствари из угла ученика који трпи злостављање;

Укључивање других:

- ▶ Обавестите стручну службу, директора, тим за заштиту од насиља;
- ▶ Информшите колеге уколико је инцидент изашао из оквира приватности и ако захтева предузимање одређених корака на нивоу школе (нпр. надзор у ходницима и сл.);
- ▶ Информшите родитеље о инциденту, прецизно и јасно; уверите родитеље да инцидент неће променити однос према ученицима нити бити употребљен против њих.

Завршни кораци:

- ▶ Проверите да ли је даље присутан ризик од понављања инцидента
- ▶ Покушајте да размишљате изнад нивоа инцидента како би превенирали његово понављање — трагајте за окидачем насиља/злостављања.

Шта не треба радити!

- ▶ Превише заштићивати ученика који трпи злостављање, али и не одбијати да пружите заштиту;
- ▶ Држати инцидент у тајности зато што се десио у вашем одељењу, за време вашег дежурства;
- ▶ Покушавати да сакријете инцидент од родитеља ученика који су у њему учествовали у било којој улози.

Отворите школску заједницу за проблем!

Оно што вршњачко насиље одржава у школској средини је, између осталог, и недовољно озбиљан третман овог проблема, одбијање да се он именује, да се о њему јавно говори, да му се супротстави, мистификовање и стид што је проблем нашао своје упориште у школи. Управа школе може имати проблем у креирању стратегије и програма за сузбијање вршњачког насиља јер када се једном отвори разговор о насиљу међу вршњацима, лако може изаћи на видело и насиље наставника према ученицима и ученика према наставницима.

За ефикасно разрешење проблема потребна је сагласност и сарадња наставног особља и управе школе, посебно у ситуацијама када се шире могу отворити и питања односа наставника и ученика.

Најбољи начин је свакако изградња савезништва међу свим актерима васпитно-образовног процеса у школи и широј заједници и њихово повезивање у изградњи стратегија и програма превенције и интервенције.

3.4. Вршњачка подршка

Учешће деце један је од основних предуслова да би се успешно превенирало насиље. Стварна партиципација ученика подразумева да ученици буду информисани о свим важним стварима које их се тичу и да се њихово мишљење узме у обзир. Као што одрасли не воле насилно понашање деце, и деца желе да га буде што мање, имају предлоге како га превенирати и шта радити у таквим ситуацијама. Из тог разлога важно је организовати вршњачки тим који ће, између осталог, бити посвећен превенцији насиља, као и решавању ситуација које се тичу вршњачког насиља.

Процедура избора за вршњачки тим

Вршњачки тим се бира од свих ученика од 5. до 8. разреда, као и свих разреда средње школе, и та процедура треба да буде праведна и демократска. Чланови вршњачког тима ће бити представници ученика у школском тиму, који поред ученика чини и директор, психолог/педагог, заинтересовани наставници, родитељи. Да би се остварио одабир, потребно је прво заинтересовати ученике за тему важности постојања вршњачког тима.

О вршњачкој компоненти више информација можете наћи на сајту:

<http://sbn.mpn.gov.rs/za-ucenike/vrsnjacki-tim>

У Програму радионица за вршњачки тим налази се сценарио са 12 радионица, намењен ученицима V, VI и VII разреда основне школе, које ученицима пружају могућност да стекну знања, искуства и вештине неопходне за иницирање и активно учешће у смањењу насиља у школи. Радионице су едукативне, креативне и психолошке. Коришћење ових радионица од наставника/це захтева познавање метода учења и преносења знања кроз радионицу као облик активног учења. Цео програм можете преузети не линку:

http://www.miroslavantic.edu.rs/dokumenti/skola_bez_nasilja/prirucnik_za_vrsnjacki_tim.doc

3.5. Шта још можете — добре праксе из програма „Школа без насиља“

Форум-театар — форум позориште у школи

Форум-позориште је специфична врста отвореног позоришта које својим представама реагује на актуелне и осетљиве друштвене проблеме који се тешко решавају.

Форум-позориште нуди своје алате и активности за осветљавање и разумевање специфичних и осетљивих ситуација, препознавање извора социјалних притисака и претњи, али и могућности разјашњења и разрешења. У Форум-позоришту су сви активни учесници, како на позорници тако и у публици, јер кроз игру улога и изабране драмске ситуације прорађују проблеме који их се тичу и који их притискају, заједно покушавајући да пронађу прихватљива решења.

Форум-позориште заступа приступ конструктивне и ненасилне акције и превладавања притисака кроз ненасилно решавање проблема и разрешење конфликта, тако да су све активности обликоване да би биле вођене у том правцу. Насиље је свакако тема која се може прорађивати у форми позоришне представе и тражити различита алтернативна и креативна решења. Активности Форум-позоришта које се препоручују наставницима односе се на изабране игре и вежбе, импровизације и мале форум-сцене у оквиру непосредног рада у једном одељењу или са одређеном групом (драмска секција).

Уколико сте заинтересовани да са својим ученицима организујете Форум-позориште, потребно је да прођете одређену обуку, а више информација можете наћи на сајту:

<http://sbn.mpn.gov.rs/za-ucenike/forum-teatar>

Уааа... неправда! — анимирани серијал за ученике млађих разреда основне школе

Поласком у школу деца се сусрећу с различитим облицима, врстама и нивоима насиља. Школа и наставници користе различите начине како би спречили насиље међу децом и над децом. За млађу децу било би добро користити материјал који им је по својој форми близак. Цртани филмови могу да прикажу ствари које се реално не могу десити и одржавају слободан простор за машту. Они су поље у којем (социјално прихваћено) могу да се реализују разне фантазије. Потенцијал ове форме изражавања може се искористити да се деци приближи разумевање насиља.

О серијалу можете прочитати на:

<http://sbn.mpn.gov.rs/vesti-iz-skole/preventivne-radionice-u-mladjim-razredima-ua-nepravda-27-02-01-04-2013-godine-3>.

Серијал садржи пет епизода. Промотивни материјал можете погледати на каналу:

<https://www.youtube.com/watch?v=EUvcVmtRNaA>

И радионице могу бити добар избор...

На линку:

<https://drive.google.com/drive/folders/1XphuwVcp5pPyGRq9OvZn2SPfanID0zp4?usp=sharing>

можете наћи програм радионице за децу од 1. до 4, односно од 5. до 8. разреда. Погледајте и програм радионица које у одељењу заједно реализују разредни старешина и представник тима младих, настао у оквиру пројекта „Школа без насиља“, који можете наћи на линку:

<https://drive.google.com/file/d/1YS6Pru-d54qZxbIMYnP8PaLclS4LuZLq/view>

Заједно са родитељима

4.1. Значај сарадње с породицом

Многобројни друштвени утицаји и све динамичнији темпо живота, чине васпитање деце и младих сложенијим и захтевнијим него икад. Породице истичу да су у сталној борби за обезбеђивање егзистенције, да се стил живота променио, да су интересовања деце другачија... Такви услови неретко доводе до несналажења родитеља у родитељској улози. Васпитање засновано искључиво на ауторитету, непосредном, једносмерном утицају одраслих на дете, не даје жељене резултате на изазове васпитавања у савременом контексту. Данас говоримо о „васпитавању односом”¹⁴, сложеном, двосмерном утицају на релацији одрасли — дете. Породицама је потребна подршка и помоћ свих институција које учествују у образовању и васпитању деце, пре свега школе, што изискује већу стручност и јачање компетенција свих запослених. И родитељи и наставници треба добро да познају развојне промене кроз које деца током сазревања пролазе, да их прате и да на њих адекватно и благовремено реагују.

Већина родитеља размишља о својим родитељским компетенцијама, а мањи број се ангажује да их унапређује. Курсеви за родитеље показали су да већина родитеља може да научи вештине и да стекне знања неопходна за успешно родитељство.

Улога школе је да планира и унапређује сарадњу с родитељима, подстиче партиципацију родитеља у свим образовно-васпитним процесима који се у школи одвијају, утиче, развија и усаглашава васпитни утицај на дете заједно с породицом.

14 Jasenka Pregrad, *Knjižica za roditelje*, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, 2010.

Многи аутори наводе димензије сарадње с родитељима (међусобна информисаност, педагошко-психолошко образовање родитеља за живот у породици и партиципација родитеља/старатеља), затим облике сарадње (индивидуални, групни, колективни, контакт писаним путем, саветовалиште за родитеље/старатеље), методе које се користе у раду с родитељима (вербалне, ређе текстуалне и демонстративне) и, најзад, основне принципе партнерског односа школе и родитеља (равноправност, комплементарност, компетентност, аутентичност и демократичност).

Сарадњу с породицом предвиђа и Закон о основама система образовања и васпитања. Школа је у обавези да при планирању Развојног плана, Школског програма и Годишњег плана рада узима у обзир мишљење родитеља и на основу тога сачињава план сарадње с породицом. За такво учешће родитеља у школи неопходно је стручно усавршавање наставника како би стекли знања о принципима и облицима сарадње и развијали вештине конструктивне комуникације и сарадње с родитељима. Успешан наставник треба да разуме зашто је важно оснаживати родитеље (боље разумевање детета, сазнање о развојним променама, боље схватање родитељске улоге, као и подстицање заинтересованости родитеља за сопствено обазовање у области породичног васпитања).

Основни узрок проблема сарадње породице и школе је у недовољној или лошој комуникацији или коришћењем неадекватних канала комуникације с родитељима, без уважавања породичног миљеа. Сарадња је заједничко обављање неког посла или остваривање заједничког циља, а за породицу и школу то је сазнајни, емоционални, социјални и морални развој детета.

Истраживања о сарадњи породице и школе показују да су наставници као важан проблем издвојили превелика или недовољна очекивања од деце. Родитељи постављају некада ниске, а некада веома високе захтеве својој деци, деца су преплављена различитим садржајима из медија, поједина деца испољавају агресивност и асоцијалност у понашању, а неки родитељи су недовољно експлицитни у захтевима и попустљиви. Истраживања показују да је у породицама често присутна несигурност и да се дешава да деца поседују моћ која није примерена њиховој улози. Родитељи наводе да су присуствовали неефикасним родитељским састанцима, да се дешава да се наставници жале на одсуство ауторитета у односу према ученицима, а дешава се да се и родитељи жале наставницима на недостатак ауторитета у односу на сопствену децу. Наставници пак као проблем наводе недостатак комуникације с родитељима.

Узрок оваквог односа обе стране виде у поремећеном систему вредности, што за последицу има пад квалитета образовања, кампањско учење, занемаривање васпитних и моралних вредности и повећану асоцијалност. Бољи програми, веће компетенције наставника за сарадњу са ученицима и њиховим породицама, боља комуникација и учешће родитеља у активностима школе само су неки од начина да се овакво стање побољша („Сарадња породице и школе“; Половина, Богуновић, 2007).

Сарадња је процес у којем сви учесници стичу нова знања, показују задовољство у раду и спремност да се и даље сарађује, практикују уважавајућу комуникацију, показују разумевање, поштовање, уважавање, поступају професионално, укључени су и емпатични.

Родитељи очекују да од стручњака у школи добију препоруке како би боље подржали своје дете. Стручњаци у школи пак желе да унапреде однос детета према школи, па су им од родитеља потребни подаци о деци. Тако и школа и родитељи граде партнерски однос. Школа као васпитно-образовна установа има важну и одговорну улогу у неговању таквог односа. Партнерски однос између породице и школе подразумева изградњу свести о томе да је пре свега неопходно учење једних од других. Степен сарадње породице и школе мерило је квалитета рада школе.

4.2. Принципи и савети за добру сарадњу школе с родитељима

Како би се осигурала добра сарадња с родитељима, заснована на партнерству, потребно је поштовати следеће **принципе**:

- ▶ **Равноправност** подразумева партнерски однос родитеља и просветног радника у правима и обавезама.
- ▶ **Комплементарност** подразумева да се, и поред разлике у знањима и искуствима, родитељи и просветни радници узајамно допуњују и да је то двосмерни процес користан за обе стране.
- ▶ **Компетентност** подразумева да обе стране користе ресурсе и знања, и уче једни од других.
- ▶ **Аутентичност** значи да свако у однос уноси своја искуства, знања, емоције и своју различитост, која се мора поштовати.
- ▶ **Демократичност** треба да буде заснована на принципима толеранције, одговорности и уважавања свих других демократских процедура.

Павловић, Бренеселовић, Д., Павловски Т. *Партнерски однос у васпитању*, 2000, Београд

Савети за добру сарадњу с родитељима

Осим осталих услова неопходних за обављање основне делатности, безбедност и сигурност су основни предуслови за успешан образовно-васпитни рад у школи. Одрасли који су одговорни за децу и баве се њима имају обавезу да раде и поступају у најбољем интересу детета и обезбеде им услове за најбољи могући развој. Како укључити роди-

теље у живот школе, стара је тема и дилема. Родитељи имају право на партиципацију/учествовање у животу школе. Одељењски старешина је све мање у улози регулатора социјалних односа и предавача, а све више постаје партнер у педагошкој интеракцији на релацији ученик — наставник, ученик — родитељ и родитељ — наставник.

Родитељи могу формално учествовати у програму (школски одбор, савет родитеља и сл.), али и неформално, кроз активност за промоцију школе, промоцију ненасиља и других тема актуелних у школи. Могу бити подрживачи у локалној заједници, донатори, истраживачи-евалуатори, могу реализовати неке активности уместо наставника и сл. Својим личним ангажовањем, на начин који свакоме највише одговара, могу допринети да насиља буде мање.

Са друге стране, свесни смо колико је захтевно променити и васпитне моделе и обрасце понашања у породици и у релацијама родитељ — дете. Лакше их мењамо као професионалци него као родитељи. Зато према учешћу родитеља у програму треба развити стрпљење, стратегијом корак по корак укључивати родитеље и развијати атрактивне садржаје који ће учинити да се не осећају нелагодно већ подстакнуто, прихваћено и уважено. Школа је ту да осмисли различите могућности, а родитељи могу да изаберу за њих најприхватљивији начин укључивања (родитељи новинари могу да помогну да се направи добар панел или да напишу текст за школске новине, родитељи наклоњени спорту могу да организују турнир, родитељи као експерти могу да се укључе у реализацију пројектне наставе, у стварање подстицајне физичке средине у школи, старија браћа и сестре могу да буду вршњаци-помагачи и сл.).

Шта као одељењски старешина можете да урадите или предузмете како бисте придобили родитеље за сараднике?

- ▶ **Информишите родитеље о ономе што чините:** Укључите родитеље у свој рад у стварању безбедног окружења за децу/ученике и грађењу добрих односа на свим релацијама. То можете учинити на родитељском састанку или путем порука које им шаљете, писмених или телефонских.
- ▶ **Подстичите добре односе:**
 - ▷ сарађујте са другим наставницима на организовању приредби, скупова на које долазе ученици и родитељи,
 - ▷ доводите госте који би говорили о темама које интересују родитеље,
 - ▷ позовите ученике да присуствују родитељским састанцима,
 - ▷ редовно пишите родитељима или разговарајте с њима телефоном,
 - ▷ задајте ученицима домаће задатке који захтевају разговор с родитељима,
 - ▷ укључите родитеље у школске и одељењске активности...
- ▶ **Тражите информације од родитеља и остварите контакт:** Ако неки ученик показује знаке упозорења (крши правила понашања, ризично се понаша у односу на сопствену и/или безбедност других), ступите у контакт с његовим родитељима. Уговорите састанак у школи — можете позвати педагога, психолога да присуствује.
- ▶ **Документујте и пратите:** Направите писмену забелешку о састанку, забележите све битне податке, све закључке и договоре које сте постигли. Потребно је да ос-

танете у контакту с родитељима и да пратите поштује ли се договор, тј. да пратите даље понашање деце и све промене евидентирате у евиденционом листу ученика, досијеу или другом виду документације. Пожељно је да ваши коментари на понашање њиховог детета буду такви да буде више позитивних јер ће родитељи тада бити заинтересованији за сарадњу — у прилици су да сагледају и позитивне стране свога детета.

Како да подстакнете родитеље да с вама поделе важне информације о свом детету и на која питања могу да траже одговор — погледајте у прилогу 4.1.

Сва ваша запажања родитељи треба да знају. Саопштења могу бити усмена или писмена, у зависности од ваше процене који начин би у конкретној ситуацији био најуспешнији. Не заборавите да одредите и динамику комуникације: седмично, месечно...

4.3. Изазови у сарадњи с родитељима

Родитељима није пријатно да чују да њихово дете крши правила понашања, да се понаша насилно, да својим понашањем угрожава вршњаке и/или одрасле. У тим ситуацијама може се десити да родитељ реагује неадекватно и неконструктивно и због тога се мора поступати веома пажљиво.

Најпре покушајте да се децентрирате и „уђете у ципеле“ родитеља, сагледате ситуацију из његовог угла. Можете почети тако што ћете нагласити своју посвећеност стварању позитивне атмосфере у учионици, којој доприноси да сваки ученик зна да га други цене и прихватају, да је безбедан и да може слободно да учи.

Затим испричајте шта се све чини у школи у циљу стварања сигурног и подстицајног окружења за учење и развој, које све превентивне активности школа предузима како би заштитила ученике од вршњачког насиља.

Испричајте родитељима о лепом понашању које сте приметили код њиховог детета. Затим реците родитељима да сте у школи приметили неке облике понашања који би могли да указују на то да се њихово дете понаша насилно према другима или се можда креће у том правцу и да вам је потребна њихова помоћ у тумачењу таквог понашања. Питајте их јесу ли приметили неке знакове другачијег понашања који би указивали на то да дете има проблем.

Упутите родитеље на приручник *Шта је данас било у школи*:

http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Prirucnik_za_roditelje_Skola_bez_nasilja.pdf

У већини случајева родитељи деце која имају проблема у понашању веома су забринути за своју децу. Желели би да њихова деца буду прихваћена, да се сналазе у друштву, да стекну пријатеље, да развију позитивне особине као што су толеранција, саосећање, емпатија. Пренесите родитељима своје уверење и процену да свако дете има капацитет да се мења и развија одређене вештине и да једино заједно можете преусмерити нежељено понашање детета. На исти начин је потребно да се понашате кад је у питању дете које трпи насиље или је претрпело насиље вршњака. Потребно је ступити у контакт с његовим родитељима и на исти начин обавити разговор, имајући у виду да оне који трпе насиље у већини случајева прати осећање кривице, те им морамо помоћи да се ослободе овог непријатног емотивног стања.

У почетку је боље понаособ се састајати с родитељима детета које трпи насиље и детета које се понаша насилно како не би били у ситуацији да се међусобно оптужују. Тек касније можете организовати заједничке састанке и разговоре, и том приликом могу вам бити од помоћи следећа питања:

Питајте родитеље:

- ▶ јесу ли спремни да разговарају,
- ▶ могу ли да одагнају своја негативна осећања, бес, разочарање, страх, непријатељство,
- ▶ могу ли да се сложе да саслушају оба ученика,
- ▶ могу ли целом процесу да приступе без предрасуда,
- ▶ могу ли међусобно сарађивати и тако бити пример својој деци.

Сврха састанака с родитељима требало би да буде препознавање знакова упозорења, постизање договора да сви треба да сарађују како би се помогло ученику: наставник, ученик, стручни сарадник у заједничком проналажењу најбољег решења за дете, али и да родитељи буду подстакнути да сарађују с вама за добробит детета, а не да осећају као да се школа „намерила“ против њиховог детета.

Родитељима треба саопштити да насилно понашање није дозвољено и да се коси са школским правилима. Саопштите им предвиђене санкције одређене за такво понашање. Имајте на уму и следеће:

- ▶ Родитељима треба да буде јасно зашто долазе у школу;
- ▶ Водити рачуна о поверљивости разговора с родитељима;
- ▶ Обезбедите адекватан простор за разговор;
- ▶ Никада немојте журити и бити нестрпљиви;

- ▶ Имајте на уму да родитељ увек реагује емоцијом, те је потребно да најпре кажете нешто лепо о детету, потом искажите шта је по вашем мишљењу потребно мењати и на крају искажите уверење да ћете заједно наћи решење;
- ▶ Када планирате родитељски састанак увек водите рачуна о темама и да ли су родитељи заинтересовани за то, водите рачуна о образовању родитеља, о њиховим личним и професионалним компетенцијама;
- ▶ Будите партнер с родитељима у васпитању њихове деце, а не неко ко је „преко пута“.

Идеје из праксе

- ▶ Организујте **родитељске састанке** на којима би родитељи могли да изнесу како они виде сарадњу и шта могу да понуде. Родитељи тако имају прилику да изразе жељу и мотивисаност да кроз реализацију различитих активности учествују у животу и раду школе.
- ▶ Могу се формирати **тимови** које чине по два наставника-координатора и група родитеља. Тимови могу бити одређени на основу личних избора родитеља и њихових сфера интересовања, као на пример: тим за организацију посета, тим за професионалну оријентацију, тим за организацију спортских активности, тим за реализацију културних дешавања, тим за уређење простора, тим за реализацију радионица, тим за екологију.
- ▶ Покрените **разноврсне активности** које ћете заједнички осмишљавати и реализовати:
 - ▷ сусрети на којима ученици представљају родитељима резултате учења од почетка школске године (афирмација знања, умећа, ставова),
 - ▷ спортске манифестације (турнири и такмичења за ученике, родитеље и наставнике),
 - ▷ важни догађаји (обележавање Дана школе, дан толеранције, међународни дан мира, међународни дан музике, дан људских права, дан планете Земље, међународни дан игре... тематске изложбе и песнички сусрети),
 - ▷ посете културно-историјским установама као што су позоришта, биоскопи, сајам књига, музеји, споменици културе и установе од јавног значаја,
 - ▷ посете институцијама, јавним сервисима и предузећима у оквиру професионалне оријентације ученика,
 - ▷ хуманитарне акције,
 - ▷ едукативне трибине и предавања на различите теме из домена безбедности/заштите од дискриминације, насиља, злостављања,

занемаривања. Обезбедите учешће стручних сарадника, стручњака ван школе, родитеља експерата (теме у вези с породичним насиљем, родно заснованим насиљем, дигиталним и вршњачким насиљем, штетношћу психоактивних супстанци, заштитом животне средине, навијачким групама...),

- ▶ фокус групе на различите теме из домена безбедности/заштите од дискриминације, насиља, злостављања, занемаривања,
- ▶ креативне радионице, карневали, маскенбали и продајне изложбе,
- ▶ заједнички састанци родитеља и ученика једног одељења,
- ▶ промоција одељењских правила за родитеље ученика једног одељења, на нивоу разреда, образовног циклуса, школе,
- ▶ заједничке активности родитеља, ученика у организацији и реализацији спортских сусрета у школи или између школа (подела улога: судије, редари, тренери, публика, такмичари и др.),
- ▶ дан промењених улога (родитељи и ученици мењају улоге с наставницима),
- ▶ покренути клуб родитеља и наставника,
- ▶ информисање и укључивање у савете родитеља на нивоу општине и Националну асоцијацију родитеља и наставника Србије (НАРНС) <https://www.obrazovanje.org/>
- ▶ интерактивне радионице с циљем оснаживања међусобних односа ученика, толеранције, сарадње, комуникативних вештина, когнитивних процеса и прилагођавања ученика на промене у адолесценцији и пубертету.
- ▶ Можете организовати и педагошко-психолошко саветовалиште за родитеље или школе родитељства, које подразумева активности усмерене на оснаживање родитељских компетенција. То могу бити радионице за родитеље са актуелним темама, али и организовање разговора са стручњацима из релевантних области.

Програм радионица с родитељима, настао у оквиру пројекта „Школа без насиља“, можете наћи на линку:

<https://drive.google.com/file/d/16hmfJlsAuj8mgewlSyC22qIbpX26odh/view>

Родитељима треба говорити једноставним језиком, уважити чињеницу да су понекад преплављени емоцијама или проблемима с којима се сусрећу везаним за здравље, професију и сл. Основни циљ треба да буде развој партнерства, културе уважавања и сарадње родитеља и наставника, који обезбеђује подстицајну атмосферу за развој и учење деце.

Прилог 4.1. Материјал за родитеље

Питајте наставнике

- ▶ *Како се моје дејше понаша у односу на групу децу?* Како дете функционише у разреду такође је тема о којој се могу размењивати информације с наставницима. Биће вам драгоцено да из угла наставника чујете како дете ступа у односе са другом децом, вршњацима, али и другим одраслим особама у школи.
- ▶ *Како моје дејше реагује у различитим ситуацијама које се дешавају у школи?* Исто тако, вероватно ћете желети да сазнате да ли је ваше дете задовољно у школи, како реагује у различитим ситуацијама током дана, како испољава емоције и сл.
- ▶ *У којим областима је мом дејшеу потребна подршка?* Наставници вашег детета имају прилику да децу сагледају из различитих перспектива. Можете разговарати о томе у којим областима је детету потребна подршка, рецимо у савладавању вештина које су примерене узрасту.
- ▶ *Шта моју да вам кажем о свом дејшеу?* Нико не познаје дете боље од родитеља, тако да разменом информација с наставником можете помоћи да га он/она боље упозна. Можете поделити и информације о томе шта мотивише ваше дете, шта воли или не воли, којим посебним вештинама је овладало, које таленте поседује...
- ▶ *Шта моју да вам испричам о томе шта се дешава код куће?* Ситуације као што су болест, развод или нова беба могу утицати и на понашање детета у школи, стога обавестите наставнике о променама и дешавањима у породици ако процењујете да су релевантна.
- ▶ *У чему мислите да је моје дејше добро?* Сигурно ћете желети да чујете којим је вештинама, знањима ваше дете овладало и како то виде наставници. Можда наставници примећују неке таленте или интересовања вашег детета које оно није испољило у породичном окружењу. Слободно питајте!
- ▶ *Ради ли моје дејше задатке и активности у складу са очекивањима за његов/њен узраст?* Ово је често питање које се намеће родитељима. Не поредите своје дете са другом децом, свако дете се развија сопственим темпом. Али можете питати наставника како да подржите дететова интересовања, како да га усмерава да оствари неке своје таленте и сл.
- ▶ *Ради ли моје дејше најбоље што може?* Можете да питате како ваше дете приступа задацима, шта га највише интересује, које активности га/је окупирају и на њих се максимално фокусира, завршава ли задатке или од неких брзо одустаје... Ово могу бити корисне информације да заједно одредите циљеве учења и да осмислите стратегије које ће наставници примењивати у породичном окружењу.
- ▶ *Да ли је мом дејшеу неопходна помоћ у неким областима учења или развоја?* Можда ће вашем детету бити потребна додатна подршка у овладавању вештинама и усвајању знања. У том случају наставници и сарадници ће вас укључити да направите план подршке, који ћете заједно реализовати.

- ▶ *Шта можемо учинити да дејешу љужимо годашну љомоћ?* Најважније је да отворено разговарате са учитељима, наставницима и сарадницима у школи. Имате прилику да изнесете своје дилеме и забринутост, да добијете корисне савете и информације коме још да се обратите уколико је то потребно. Поред тога, ту су и други родитељи с којима можете размењивати искуства, искористите прилике које вам се указују.
- ▶ *Моју ли да љоделим с вама своју забринуљосиљ?* Ако сте забринути због неких ситуација које се дешавају у школи, о томе треба отворено да разговарате с наставницима. Најгора ствар коју можете да учините јесте да само чекате. Наставници цене када родитељи отворено, са уважавањем и поштовањем износе проблем који их окупира.
- ▶ *Можеће ли да ме уљознаће са сићуацијом?* Некад ће вам се ваше дете пожалити на ситуације које се дешавају у школи. Немојте се оглушити о њих. Пажљиво саслушајте дете, поставите питања која ће вам помоћи да разумете о чему се ради и обавезно о томе попричајте с наставницима како бисте чули и њихово мишљење. Покушајте да заједно дођете до решења, многе непријатне ситуације могу се решити брже и лакше ако се на њих благовремено реагује.
- ▶ *Можеће ли ми више рећи о мељодама које корисћииће у школи?* Са учитељима/наставницима можете поделити дилеме које имате у вези са васпитањем детета. Неке од њих можете примењивати и код куће и добити идеју како да квалитетно проведете време са дететом, рецимо да уживате заједно у сликању, вајању, али и заједничком трагању за одговорима на питања које вам дете поставља. Знате како су деца радознала и шта све имају да вас питају!
- ▶ *Имаће ли неки савећ?* Ако вам је потребна помоћ у вези с проблемом које ваше дете има, како да реагујете у ситуацијама које вас брину, питајте за савет. Наставници увек имају добар савет који ће радо поделити с вама.
- ▶ *Које су врсиће љрилаљођавања најрављене за моје деће?* Ако имате дете са сметњама у развоју и инвалидитетом, пре нег што дете пође у школу распитајте се какву врсту прилагођавања може да обезбеди за ваше дете. Школа има обавезу да за ваше дете, заједно с вама, осмисли план подршке. Поделите своје досадашње искуство, ви најбоље знате шта је потребно вашем детету.
- ▶ *Какав је љроцес учења љрилаљођен сиљцифичним љољребама мој дећеица?* Поред физичког окружења, план подршке треба да садржи и приступе који наставници користе како би подржали јаке стране вашег детета и прилагодили своје поступке дететовим способностима и интересовања. Ово је тема о којој можете разговарати и с наставницима и са стручним сарадницима како бисте заједно нашли најбољи начин да се дете најпре адаптира на ново окружење, а потом и да добије адекватне подстицаје за раст, развој и учење. Они могу бити корисни и за рад са дететом у кућном окружењу.

А можете питати и:

- ▶ *Како моју да помоћем?* Укљученост у активности које се реализују у школи драгоцен је за децу. Она воле да виде да наставници и родитељи раде заједно. Васпитање и образовање је заједничка брига и вас и школе. Ваша подршка и помоћ могу бити драгоцени у свим аспектима рада, али посебно је важно да се укључите у планирање и доношење одлука које могу да унапреде заједничке тежње да деца у школи освајају и усвајају нова знања и вештине. Можете понудити да неким вештинама које поседујете научите и децу, од тога да заједно са децом и наставницима осмишљавате мале пројекте у вашој локалној заједници, учествујете у припремама за прославе, до тога да се укључите у сређивање дворишта и учионице у којој ваше дете проводи већи део дана.
- ▶ *Како моју да вас контактирам?* Распитајте се како све можете да комуницирате с наставницима и школом, али можете и да предложите начин који вама највише одговара: путем електронске поште, телефонског позива, писмене напомене и сл.

Од прве школе без насиља до данас — нови и стари изазови

Дигитално доба доноси и дигитално насиље

Под дигиталним насиљем подразумевамо све оне случајеве када неко користи електронске уређаје (мобилни телефон, камеру, рачунар и сл.) да би другу особу намерно уплашио, увредио, понизио или је на неки други начин повредио.

Дигиталним насиљем не сматрамо случајно, ненамерно наношење штете и повређивање, као ни пријатељска задиркивања и препирке преко телефона или друштвених мрежа.

Све већа употреба и све лакша доступност информационим технологијама доводи и до повећања ризика од њихове злоупотребе међу и над децом. Иако се ова врста комуникације одвија ван школе, важан задатак школе је да децу подучи начинима коришћења савремених технологија, опасностима које оне носе и саветима како да се заштите.

Више о дигиталном насиљу и начинима превенције и интервенције можете наћи на линку:

<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>

https://www.unicef.org/serbia/media/10366/file/Deca_u_digitalnom_dobu.pdf

Све у вези са дигиталним компетенцијама наставника можете наћи у приручнику Оквир дигиталних компетенција, Наставник за дигитално доба, линк:

https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2019/08/2019_ODK_Nastavnik-za-digitalno-doba.pdf

Они који желе да се информишу о томе на које начине могу да допринесу безбедном и конструктивном коришћењу дигиталних уређаја и интернета код деце предшколског и млађег школског узраста, могу да проуче Дигитални водич УНИЦЕФ-а, МПНТР-а, Ужичког центра за права детета и Теленора, линк:

<https://digitalni-vodic.ucpd.rs/>

О резултатима пилот-студије о могућностима и ризицима интернета можете прочитати на страни

<http://globalkidsonline.net/serbia-report/>

а истраживање о нивоу свести о потенцијалним интернет ризицима и злоупотребама међу родитељима деце узраста осам до 17 година на страни:

<http://www.unicef.rs/files/Istrazivanje%20o%20nivou%20svesti%20roditelja%20o%20rizicima%20od%20zloupotrebe%20dece%20na%20internetu.pdf>

Будимо опрезни: децом се тргује

Трговина људима подразумева експлоатацију зарад стицања користи друге особе и представља најгрубљи начин кршења људских права. Једно је од најтежих кривичних дела против човечности.

Појам рањивости кључан је за препознавање трговине људима. Најчешћи фактори рањивости деце су следећи: рана искљученост из образовног система, неадекватна подршка родитеља, старатеља и других одраслих лица, менталне и физичке тешкоће детета, злоупотреба психоактивних супстанци, склоност криминалном или асоцијалном понашању.

Можемо говорити о *сексуалној експлоатацији* (порнографија, проституција, секс-туризам...), *некомерцијалној експлоатацији* (принудни брак, илегална усвојења), *радној експлоатацији* (искоришћавање кроз учешће у слабо плаћеним или опасним и тешким сезонским пословима) и *другим облицима експлоатације* (коришћење особе за криминалне активности и прошњу, уклањање органа...).

О феномену трговине људима и улози школе у превенцији овог облика насиља можете прочитати више у **Приручнику за образовни систем — заштита ученика од трговине људима:**

<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2017/12/Prirucnik-Zastita-ucenika-od-trgovine-ljudima-Protected-002-1.pdf>

Родне разлике као изазов

Родно засновано насиље односи се на облике насиља у којима су фактор ризика пол и утемељене родне улоге.

Врсте родно заснованог насиља су:

- ▶ Родне предрасуде и родна дискриминација;
- ▶ Родно укалупљивање;
- ▶ Сексуално узнемиравање и сексуално насиље;
- ▶ Насиље у партнерским односима;
- ▶ Насиље због сексуалне оријентације;
- ▶ Присилни брак, проституција и трговина људима.

О феномену родно заснованог насиља, улози и могућностима школе у превенцији ове врсте насиља више можете прочитати у **Приручнику за превенцију родно заснованог насиља:**

<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Prirucnik-za-prevenciju-RZN.pdf> или <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/priru%C4%8Dnik-za-prevenciju-rodno-zasnovanog-nasilja>